

ÖZ

1927 yılında SSCB’deki mutlak iktidarı ele geçiren J. Stalin, bir dizi sosyal, politik ve ekonomik hızlı kalkınma ve ilerleme hedefini yürürlüğe koymuştur. ‘Sovyet İnsanı’, kolektifleşme, endüstrileşme ve I. Beş Yıllık Kalkınma Planı birbirini takip ederken, Lenin dönemi uygulamaları olan NEP ve Yerelleşme/Korenizatsiya’ya cephe alınarak bu politikalar hızlı bir şekilde terk edilmiştir. Kapitalizmi mümkün olan en hızlı şekilde yakalamayı düşünen J. Stalin, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ile tahıl bazlı tarımı, kolektif çiftliklerle de sanayiye beslemeyi ve bu yolla ülkeyi kalkındırmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda Ukrayna, Volga Bölgesi, Kuzey Kafkasya, Kazakistan ve Batı Sibiryta tarım alanları olarak ilan edilerek kolhoz ve sovhozlarla devletleştirme süreci gerçekleştirilmiştir. Ancak 1928’de uygulanmaya başlanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı’nın tam ortasında bu beş bölgede çok büyük bir kıtlık meydana gelmiş, milyonlarca insanı etkisi altına alan kıtlık sayısız insanın yaşamını yitirmesine neden olmuştur. Farklı bölgelerde ‘Holodomor’ ve ‘Büyük Kıtlık’ gibi farklı isimlerle anılan bu süreç, Stalin dönemi araştırmacıları tarafından ‘Büyük Terör’ dönemi baskı politikalarından biri olarak ele alınmış, hatta kıtlığın suni olarak yaratıldığı ve Stalin’in özellikle kırsal bölgelerde ‘Büyük Köylü Savaşı’ni başlattığı sıkça dile getirilmiştir. Uzun bir süre Büyük Kıtlık sürecine ilişkin çalışmalar Ukrayna özelinde yoğunlaştırılrsa da, Kazakistan’ın kayıpları Ukrayna’dan yüzdesel ve etkisel olarak daha fazladır, Kazakistan günümüzde batıda yapılan çalışmaların odağı haline gelmiştir. Özellikle Türkiye’de konuya ilişkin yapılan çalışmalarda büyük kıtlık dönemi, Kazakistan’da yaşamını yitirenlerin sayısına odaklanarak sıkça kıtlığın bilinçli olarak insan eliyle yaratıldığı ve bu nedenle çalışmalar bunun bir ‘sunî kıtlık’ olduğu üzerinden söylemlerini geliştirmiştir. Ülkemizde birbirini takip eden bu söylemler, özellikle Soğuk Savaş dönemi Amerika’da ve Avrupa’da üretilen (Günümüzde bu söylemlerin çoğu yeni çalışmalarda bulunmamaktadır.) propaganda kökenli ithamları bolca barındırması nedeniyle Büyük Kıtlık sürecinin nedenlerinin anlaşılmasına ve Kazakistan’daki trajedinin yarattığı sonuçların daha anlaşılır şekilde ortaya dökülememesine neden olmuştur. Hâlbuki bu dönem Kazakistan tarihine damga vuran ve etkileriyle bugün dahi Kazakistan’ın hem demografik hem de sosyo-politik yapısında belirleyici unsurlardan biri olmuştur. Bu nedenle konunun farklı kaynaklar ve disiplinlerle beslenerek bütüncül bir şekilde ele alınması, Soğuk Savaş dönemi söylemlerinden arındırılarak incelenmesi, sonuçları ve nedenleri arasındaki köprüler daha sağlam kurularak incelenmesini gerektirmektedir. Çalışmada döneme ilişkin Rus, Kazak ve İngiliz arşiv belgeleri kullanılarak büyük kıtlığın nedenleri sosyal, iklimsel ve ekonomik açıdan ele alınarak ve konuya ilişkin farklı teorileri karşılaştırarak kıtlığın sunî bir süreç mi olduğu ya da Sovyet politikalarının istenmeyen bir sonucu mu olduğu incelenmiştir. Konunun bu haliyle ele alınması ve tek bir nedene bağlanmadan tüm yönleriyle aydınlatılması, hem Büyük Kıtlık sürecini Soğuk Savaş söylemlerinden arındıracak hem de Kazakistan’ın yaşadığı bu büyük trajedinin doğru bir şekilde aktarılmasına büyük fayda sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kazakistan, Büyük Kıtlık (1930-1933), Stalin, Büyük Terör, Reprssiya, Kolektifleşme, Endüstrileşme, SSCB.

*Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Çanakkale/TÜRKİYE, E-Posta: emretegin@comu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5341-8337.

CAUSES OF GREAT FAMINE IN KAZAKHSTAN IN 1930-32: INTENT OR ACCIDENT?

ABSTRACT

J. Stalin, who seized absolute power in the USSR in 1927, enacted a number of social, political and economic goals of rapid development and progress. While the 'Homo Sovieticus', collectivization, industrialization and I. five-year development plan followed each other, these policies were quickly abandoned, facing NEP and localization/Korenizatsiya, Lenin-era practices. Considering to capture capitalism as quickly as possible, Stalin aimed to feed grain-based agriculture and industry with collective farms with his five-year development plan and to develop the country in this way. In line with this goal, Ukraine, the Volga region, the North Caucasus, Kazakhstan and West Siberia were declared agricultural areas and the process of nationalization was carried out with kolkhoz and Sovkhoz. But in 1928, the implementation began. In the middle of the five-year development plan, a huge famine occurred in these five regions, and the famine, which affected millions of people, led to the loss of countless lives. This process, called 'Holodomor' and 'Great Famine' in different regions in different regions, has been considered by Stalin era researchers as one of the repressive policies of the 'Great Terror' era, and it has even been frequently stated that famine was artificially created and Stalin started the 'Great peasant War', especially in rural areas. Although for a long time the research on the Great Famine process was concentrated in Ukraine, where Kazakhstan's losses were percentage and impact greater than Ukraine's, Kazakhstan has become the focus of researches in the West today. Especially in studies on this issue in Turkey, the period of Great Famine, Kazakhstan focused on the number of people who lost their lives, and therefore studies have developed their rhetoric that famine was consciously created by artefactual, and therefore this is an 'artificial famine'. These successive discourses in our country, especially those produced in America and Europe during the Cold War, which are almost absent in new studies today, have led to the inability to understand the causes of the Great Famine process due to the abundance of propaganda accusations and the consequences of the tragedy in Kazakhstan to be more understandable. However, this period has been one of the defining elements in both the demographic and socio-political structure of Kazakhstan even today with its influence and its stamp on the history of Kazakhstan. For this reason, it is necessary to consider the subject in a holistic way, feeding on different sources and disciplines, to examine it by decontaminating the rhetoric of the Cold War era, to establish more solid bridges between its consequences and causes. Study for the period of Russian, Kazakh and British archival documents using the Great Famine of the causes of social, climatic, and different theories on the subject is analyzed from an economic perspective and an artificial or process of comparing an accidental consequence of a scarcity of Soviet policies that we examined. Addressing the issue in this form and illuminating it in all its aspects without connecting to a single cause will both purify the Great Famine process from the rhetoric of the Cold War and will greatly benefit the accurate transmission of this great tragedy experienced by Kazakhstan.

Keywords: Kazakhstan, Great Famine (1930-1933), Stalin, Great Terror, Repression, Collectivization, Industrialization, USSR.

GİRİŞ

1930-1932 yılları arası SSCB içerisinde gerçekleşen 'Büyük Kıtık', dönemin en büyük trajedilerinden birine neden olmuş ve insan kayıplarına yol açmıştır. J. Stalin, 'Yukarıdan Devrim' ilkesi ile Lenin dönemi NEP¹ ve Yerelleşme/Korenizatsiya süreçlerinin yarattığı 'kapitalist grupları' ve 'milliyetçi elitleri' ortadan kaldırmak, tarımsal destekli hızlı sanayileşme ile kapitalist dünyayı yakalamak ve hatta geçmek üzere bir dizi politikayı uygulamaya koymuştur. Bu amaçla tasarlanan I. Beş Yıllık Kalkınma Planı en basit haliyle; ekonomik olarak büyük kolhozlar sayesinde tarımsal üretimi arttıracak, ürünlerin ihracatı ile ülkeye döviz girdisi sağlayarak endüstriyel gelişime hız kazandırmayı amaçlamıştır. Sosyal olarak ise, arazilerin devletleşmesi ile Sovyet sistemi bir sınıf olarak NEP dönemi bir sınıf olarak ortaya çıkan 'kulaklar'dan kurtulacak ve tahıl alımı süreçlerinde Bolşevikler özel girişimin fiyat artışlarını engelleyerek belirleyici organ haline gelecektir. Bunun yanında halk kolhozlara alınarak proleterleşecek ve bölgesel kalkınma yanında bölgesel yeterlilik de sağlanacaktır. Uzun vadeli bakıldığında en azından üretimsel ve endüstrileşme bakımından hedeflerin tutturulduğunu söylemek mümkündür. Ancak Stalin'in bu planı kısa vadede SSCB içerisinde büyük sıkıntılara yol açmış; sosyolojik yapı sanayileşmeyle birlikte hızlı bir dönüşüm dalgasına yakalanmış, plana uygun yeterlilikte altyapı olmaması dolayısıyla iklimsel, sosyal, ekonomik ve idaresel birçok etkenle birlikte Haziran 1930'da açlık ve kıtlık kol gezmeye başlarken, 1932 başlarında tüm sistem çökerek 'Büyük Kıtık' halini almıştır. 1930-1933 yılları arasında plana göre birincil ve ikincil tarım alanı ilan edilen Ukrayna, Aşağı Volga, Kuzey Kafkasya, Kazakistan ve Batı Sibirya bölgelerinde kıtlık, göç ve salgın hastalıkların yanı sıra isyan hareketleri ve pasif direniş gibi

¹ NEP (Novaya Ekonomičeskaya Politika), Savaş Komünizmi sonrasında Lenin tarafından İç Savaş döneminin yaralarını sarmak için uygulamaya konulan 'Yeni Ekonomi Politikası'dır. NEP hakkında bilgi için bkz. Jennifer Llewellyn, Michael McConnell, vd., *The New Economic Policy (NEP)*, Alpha History, 2019.

toplumsal olaylar neticesinde 5 ila 8 milyon arasında insanın yaşamını yitirdiği düşünülmektedir.² Kazakistan özelinde ise 1-1,5 milyon insanın bu süreçte kıtlık nedeniyle hayatını kaybettiği araştırmacılar tarafından ifade edilmektedir.³

‘Büyük Kıtlık’ sürecinin boyutları, nedenleri ve sonuçları batılı araştırmacılar tarafından oldukça ilgi gösterilen bir alan olmuş ve özellikle nedenleri üzerine birçok farklı teori ortaya atılmıştır. Ancak bu teorilerde en az değinilenlerden biri nüfusunun %38’inden fazlasını kaybetmesine rağmen Kazakistan ve içerisinde bulundurduğu göçebe halk kitleleri olmuştur. Yoğunluk alanını Ukrayna ve Kuzey Kafkasya’nın oluşturduğu araştırmalara bakınca, Kazakistan özelinde yapılan çalışmaların oldukça yeni olduğu görülmektedir. Konuya ilişkin ilk tarihsel araştırmayı Dana Dalrymple yapmış ve neden diğer göçebe kitleleri barındıran Kırgızistan, Türkmenistan ve Moğolistan’ın değil de, Kazakistan’ın kolektifleşme ve endüstrileşme sürecinden en çok etkilenen bölge olduğu gibi önemli bir soruna odaklanmıştır. Dalrymple’ye göre Kazakistan’ın bu süreçten en çok etkilenmesinin iki önemli nedeni SSCB’nin beş büyük tarımsal arazisinden biri ilan edilmesi ve dekulakizasyon sürecinde aldığı darbelerdir.⁴ Dalrymple’nin açtığı yol uzun bir süre unutulmuş ve konuya ilişkin çalışmalar yerini Soğuk Savaş etkili propagandaya bırakarak ‘kızıl kıtlık’, ‘suni kıtlık’ sloganları üzerinden yürütülmüştür. Bu tür çalışmaların en çok kullanılanı R. Conquest’in *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine* adlı çalışmasıdır.⁵ Conquest, kıtlığın milliyetçiliği bastırmak için yaratıldığını ve bu yöntemle soykırım uygulanmak istendiğini savunmuştur. Çalışmanın yoğunluğunu yine Ukrayna oluşturur ve aslında Conquest Ukrayna özelinde tamamen haksız da sayılmaz. Çünkü birçok konuşmasında Stalin milliyetçilik meselesini köylülükle bir tutar ve burada atıfta bulunduğu bölge Ukrayna’dır. Ancak bunun yanında kıtlığın kötü mahsule bağlı olduğundan ilk bahsedenden biri de yine Conquest’tir. Bu görüşe en yakın ve yakın zamanlı yapılmış çalışma Andrea Graziosi’ye aittir. Graziosi, önceki kıtlıklara vurgu yaparak köylü ve otorite arasında çözülememiş meselelere yoğunlaşır ve NEP’in zirvesinde bile köylünün SBKP⁶ politikalarını soyut bulduğunu belirtir.⁷ Ancak Kazakistan özelinde durum biraz farklıdır. Soğuk Savaş’ın gölgesi ortadan kalkıp, arşiv belgelerine erişim arttıkça konunun tek tarafı ele alınamayacağı görülerek ‘Büyük Kıtlık’ katmanları mercek altına alınmaya başlamıştır. Örneğin; İtalyan araştırmacı Niccolo Pianciola kıtlık sürecini ‘*Büyük Sovyet Köylü Savaşı*⁸’ olarak ele almış ve Bolşeviklerin köylü sorunu yorumu üzerinden araştırmacılara bir bakış açısı sunmaya çalışmıştır. Bu bakış açısının kökeni aslında Lenin’in “Çalışmayan ekmek de yiyemez”⁹ felsefesi üzerine kuruludur, yani köylünün proleterleştirilerek emek sınıfının genişletilmesi düşünülmektedir. Wheatcroft ve Davies ise Lenin’in bu yaklaşımının köylüyü proleterleştirme olduğu görüşüne katılmakla birlikte, Stalin’in ‘Çalışmayan ekmek de yiyemez’ sloganında köylüleri, aslında kulakları kastettiğini, dolayısıyla bir sınıf olarak kulakları ortadan kaldırma işine giriştiğini savunmuştur.¹⁰

İlerleyen yıllarda kıtlığın nedenleri üzerine teoriler daha da çeşitlenmiştir. Başta kolektifleşme süreci olmak üzere, göçebelerin zorla yerleşik hayata geçirilmeleri (sedentarizatsiya/седентаризация), önceki kıtlıklarla

² Robert William Davies, Stephen G. Wheatcroft *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-33* adlı çalışmalarında kıtlık süresince 5,5-6 milyon insanın yaşamını yitirdiğini söylerken, *Encyclopedia Britannica*’e göre bu sayı 5 ile 8 milyon arasında, Robert Conquest’e göre ise yine 8 milyon olarak belirtmiştir. Bu tahminler genellikle nüfus sayımları üzerinden doğum ve ölüm sayıları düşülerek verilmiştir. Ancak döneme ilişkin kullanılan iki nüfus sayımı 1926 ve 1939 sayımlarıdır ki, 1937-1938 yıllarında repressiya sürecinde yaşamlarını kaybedenlerin de bu sayılar içerisine eklenmiş olması muhtemel gözükmektedir. Bunun yanı sıra kullanılan tahminlerde ‘Büyük Kıtlık’ öncesi doğum ve ölüm oranları kolektifleşme, yani kolhozlar öncesi oranlar üzerinden hesaplanmıştır. Dolayısıyla değişen sosyal yapı ve yaşam tarzı sırasında doğum oranlarının göz ardı edildiği görülmektedir. Bu bakımdan Büyük Kıtlık sürecinde yaşamlarını kaybedenlerin kesin sayısını vermek pek olası değildir. Yine kayıplar hakkındaki verilerin bu denli değişken olmasının bir diğer nedeni; özellikle Soğuk Savaş döneminde SSCB’ye karşı Ukrayna üzerinden yürütülen soykırım propagandasının bir parçası olması muhtemeldir.

³ Kazakistan’ın Büyük Kıtlık süreci dönemini çalışan çoğu araştırmacının, eğer arşiv belgelerini kullanmadıysa ve kendi hesaplamasını yapmadıysa, referans aldığı veri Sergey Maksudov’un 1999 yılında *Cahier du Monde Russe* (s.763-796)’de yayımlanan “*Migratsii v SSSR v 1926-1939 Godax*” adlı çalışmasıdır. Maksudov çalışmasında değişen nüfusu 1926-1937 ve 1937-1939 periyodları ile incelemiş, tüm sovyet cumhuriyetleri ve içerisinde bulundukları tüm halkların sayısını çapraz karşılaştırarak oluşturduğu tablolarda bize tüm SSCB’de 1,5 milyon Kazak nüfusunun eridiğini aktarmaktadır. Bu nedenle söz konusu Kazakistan olduğunda 1,5 milyon sayısı sıkça dile getirilmektedir. Ancak burada atlanan nokta Büyük Kıtlık süresinde Kazaklar’ın sovyet sınırları dışına yaptığı göçlerdir. Özellikle göçebe ve yarı-göçebe kitlelerin kolektifleşme sırasında Çin sınırına(Sincan Bölgesine) ve Özbekistan üzerinden de Afganistan’a gerçekleştirdiği kaçak geçişler hakkında elimizde pek veri bulunmamaktadır. Kıtlık sonrasında sınır ötesinden 400,000 Kazak’ın SSCB’ye tekrar giriş yaptığının ifade edilmesi, bu göçlerin ne denli büyük olduğunu göstermektedir. Robert Kindler’in OGPU raporlarından aktardığına göre bu süreçte 280,000 hanenin (1,2 milyon insan) göç halinde olduğu ve bunların kıtlık sonrası yalnızca 400,000’inin döndüğü göz önüne alındığında, 1,5 milyon Kazak’ın tamamının doğrudan kıtlık sonucu yaşamını yitirdiğini söylemek doğru görünmemektedir. Ancak kıtlığın kesin sonuçlarından biri olarak Kaz. S.S.C.’de Kazak nüfusunun yaklaşık %44 (1926’da 3,832,000 iken 1937’de 2,567,000) kaybetmesidir.

⁴ D. G. Dalrymple, "The Soviet Famine of 1932-34" *Soviet Studies*, 15, no. 3, 1964.

⁵ R. Conquest, *The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and The Terror-Famine*, Oxford University Press, 1986.

⁶ *Sovyetler Birliği Komünist Partisi*.

⁷ A. Graziosi, “Stalinism, Collectivization and the Great Famine”, *Ukrainian Studies* (Holodomor Series), 2009.

⁸ Niccolo Pianciola, “The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917-1933”, *Harvard Ukrainian Studies*, 1997.

⁹ V. I. Lenin, *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, Çev: Metin Çulhaoglu, Yordam Kitabevi, İstanbul, 2016, s. 80.

¹⁰ R. W. Davies, S. G. Wheatcroft, “Stalin and the Soviet Famine of 1932-1933: A Reply to Ellman”, *Europe-Asia Studies*, Vol.58, No.4, 2006, s. 625-633.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KITLIĞI'NIN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

karşılaştırma, liberal ekonomi merkezli 'Yetkinlik Teorisi'¹¹, iklimsel durum, yerel yöneticilerin yetersizliği gibi birçok görüş ortaya atılmıştır. Konuya ilişkin en güncel çalışmalardan biri de Sarah Cameron'un *The Hungry Steppe* adlı çalışmasıdır. Cameron kıtlığın nedenlerine ilişkin tezini, Rus ve batı kaynaklarının yanı sıra Kazak kaynaklarını da kullanarak zorla yerleştirme, göçebe kültürünün yok edilişi ve yukarıdan devrim anlayışı üzerine kurmaktadır. Cameron'dan önce, çalışmalarını kültür-kıtlık bağlantısı üzerinden kuran çalışmalar da bulunmaktadır. Robert Kindler, kıtlığın asıl amacının Kazak halkını ortadan kaldırmaktan çok, özellikle bölgedeki feodal yapıyı kırmak (debaization) ve göçebe iktisadî yaşamı bitirmek olduğunu savunmuştur.¹² Kindler, SBKP yetkililerince belirlenen 696 'bay'a karşı başlatılan saldırının, ki bu 696 kişi tüm Kazak hanelerinin %0,9'unu temsil etmesine karşın tüm canlı hayvan sayısının %10'una sahipti, kapsamını aşarak eski Alaş Partililer ve entelektüellerden intikam alma sürecine evrildiğini vurgulamaktadır. Kindler'e paralel olarak R.W. Davies kıtlık sürecine ilişkin üzerinde çok durulmayan 'Büyük Buhran'ın, SSCB'nin I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'na olumsuz etkisinden ve bu olumsuz etki üzerinden sanayileşme-kıtlık arasındaki bağlantıyı kurabilmemizi sağlamaktadır.¹³ Yine R.W.Davies ve S.G. Wheatcroft'un ortak çalışması 'The Year of Hunger', kıtlık dönemine ilişkin en detaylı çalışmalardan biridir. Araştırmacılar bu çalışmada 'Büyük Kıtlık' sürecini arşivlerden topladıkları tüm istatistikî verilerin yanı sıra, Kazak halkının sovyetleşme sürecine karşı nasıl durduğunu ve isyanlarını, yerel yöneticilerin yetkinliklerini ve aslında ne amaçladıklarını mercek altına alarak sunmaktadır.

'Büyük Kıtlık' ve nedenlerine ilişkin ilgi ülkemizde de artmaktadır. Ancak 'Büyük Kıtlık' sürecini detaylı biçimde irdeleyen müstakil çalışmalar henüz bulunmamaktadır. Damira İbrahim ve Vahit Türk'ün ortak çalışması olan 'Kazakistan'da Kızıl Kıtlık 1929-1933', bölgeden Stalin'e yazılan mektupları, kıtlığı yaşamış kimselerin anıları ve röportajlarını içermektedir. Çalışma her ne kadar sağladığı bilgilerle öncü fayda sunsa da, kıtlık sürecinin nedenleri üzerine bir tartışmayı kapsamamaktadır.

Yapılan çalışmalardan da anlaşılacağı üzere Kazakistan ile birlikte SSCB içerisinde I. Beş Yıllık Kalkınma Planı ve kolektifleşme süreci 1933'e gelindiğinde büyük bir trajediye dönüşmüş ve ardında bu trajedinin nedenlerine ilişkin cevaplanması gereken birçok soru işareti bırakmıştır. Genel olarak bakıldığında bu soruların cevabını araştırmacılar kalkınma planının, sanayileşmenin ve kolektifleşme sürecinin fazla hızlı geliştiği ve bu hızlı gelişimin yarattığı toplumsal, ekonomik ve kültürel sorunların çözülmeden Bolşevik yöneticilerinin doğrudan sonuca varmalarında görmektedir. Elbette bunun yanında ortaya çıkan bu kaotik ortamın Stalin eliyle suni olarak oluşturulduğunu, ya da Kazakistan özelinde Goloşekin'in gerçekleştirmek istediği 'Küçük Ekim Devrimi' ile Kazak halkına bir kültür savaşı açtığını ve bunun sonucunda kıtlık ve kıyım yaşandığını savunan görüşler de vardır. Her iki açının da haklı yanları olduğu gibi; kıtlık ele alınırken değinilmeyen veya gözden kaçırılan noktalar da bulunmaktadır. Araştırmacıları yanlış yönlendirebilen bir diğer konu ise kıtlığın nedenini bir 'şahsa' bağlama çabası olabilmektedir. SSCB içerisinde Stalin'in başı çektiği ve hızlı sanayileşme savunucularının¹⁴ gerçekten neden acele ettikleri ya da uluslararası durumun bu konuya etkisi, ya da merkezde planlanan programların Kazakistan gibi coğrafyalarda ne şekilde uygulandığına dair hususlar göz ardı edilebilmektedir. Goloşekin Kazakistan'da 'Küçük Devrim'i ilan etmesiyle göçebe yaşama ve kültürüne büyük savaş açmıştır, ancak bu nedenle doğrudan Goloşekin'i kıtlığın nedeni ilan etmek önyargılı bir kanaat olacaktır. Çünkü kıtlığın zirve yapmasından önce Goloşekin'in kıtlık sürecinin temel etmenlerinden olan tahıl alım programına karşı çıktığı, Stalin ile yazışmalarında açıkça görülmekte ve sonrasında da başarısız ilan edilerek cezalandırıldığı bilinmektedir. Bu bakımdan kıtlık sürecini tek yönlü ele almak kıtlığın nedenlerinin bulunamamasına yol açacağı gibi, kıtlığın gerçekten bir kuraklık veya yönetsel hata sonucu ortaya çıkıp çıkmadığı gibi temel soruları da yanıtsız bırakmaktadır. Bunlardan başka kıtlığın trajedisini en çok yaşayan Ukrayna ve Kazakistan'ı aynı çatı altında incelemek dahi temel sosyo-ekonomik ve kültürel farkları olan iki toplum tecrübesinin anlaşılmasına neden olabilmektedir.

Farklı bakış açıları ve ortada duran sorular ışığında, öncelikle kıtlığın doğal yollarla mı, yani bir kuraklık ya da yanlış yönetim sonucu mu ortaya çıktığı hususunun peşine düşmek ve cevaplamak, araştırmacıları üzerinde en çok durulan asıl soruya yöneltecektir; SSCB bu kıtlığı kendisi mi planlamıştır, yoksa doğal yollarla ortaya çıkan bu durumu merkezî otoritenin güçlenmesi ve yerel yönetimlerin zayıflatılması için araç olarak mı kullanmıştır? İkinci sorunun cevabı evetse birçok belirsizlik ortadan kalkacak, ancak sorunun cevabının hayır olması tüm etmenler bir araya geldiğinde büyük bir kıtlığın ortaya çıktığı ve felaketin önlenemez boyutlara ulaşmasıyla, SBKP yönetiminin bu durumdan nasıl çıktığına, yani kıtlığın nasıl bittiğini sorgulamaya

¹¹ Amarty Sen'in başı çektiği bu teoride kıtlığı kamusal katılım eksikliğine bağlar ve "özgürlük temasını kalkınmanın hem amacı hem de aracı olarak görür. Yani Adam Smith ile hem fikir olarak kıtlığın nedeni için yalnızca ürünün azalmasını değil, kolhozlarda yaşandığı gibi ürüne ulaşımın yetersizliğinin de etkili olduğunu vurgular.

¹² R. Kindler, *Stalin's Nomads: Power & Famine in Kazakhstan*, University of Pittsburg Press, 2018.

¹³ SSCB'nin sanayileşme sürecine dair bkz. R.W. Davies, *The Industrialization of Soviet Russia (1-2-3-4-5-6 series)*

¹⁴ Hızlı sanayileşme SSCB içerisinde Stalin'in ortaya koyduğu ve doğrudan kabul edilen bir program değildir. Zira, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın kabulü öncesi Stalin'in muhalefeti tam olarak bastırması değildir ve konu parti merkez komitelerinde oldukça hararetli tartışmalara yol açmıştır.

yönlendirecektir. Çalışma bu sorunsallar ekseninde etkileri günümüze kadar devam eden büyük trajedinin nedenlerini tüm etmenler dahil olmak üzere Kazakistan'ın iç dinamikleri ve SBKP yönetiminin bakış açısını da kullanarak; Rus, Kazak ve İngiliz kaynaklarını kullanarak ele almaya çalışacaktır. Çalışmamızın ana kaynaklarını oluşturan Sosyo-Politik Tarih Rus Devlet Arşivi, Ekim Devrimi'nden hemen sonra Lenin tarafından gelecek kuşaklara tecrübelerin aktarılması amacıyla kurulmuş olup, SBKP Merkez Komitesi döneminde Marksizm-Leninizm Enstitüsü, SSCB'nin dağılmasından sonra ise Rusya Yakın Tarih Belgeleri Koruma ve Araştırma Merkezi olarak bilinmektedir. Parti Arşivi ve Komintern Arşivi olarak iki bölümden oluşan ve 1952 öncesi belgelerini içeren bu zengin arşiv, Türk Dünyası ve Türkiye araştırmaları için çok önemli kaynakları bünyesinde barındırmakta ve araştırmacıların kullanımına sunmaktadır.

1. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Hızlı Mı Yapılmalıydı? Hızlı Sanayileşmenin Kıtık Üzerindeki Etkileri

Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı en yalın haliyle SSCB'de 1928-1933 yılları arasında yürürlükte olan, ülkenin hızlı sanayileştirilmesi ve tarımın kolektifleştirilmesi etrafında şekillenmiştir. Bu haliyle ülkenin batıdaki sanayi devlerini yakalaması, elektrifikasyon ve tahıl üretiminin artırılması ana hedefler olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında hızlı sanayileşme işçi sınıfını nüfus olarak genişletecek, kolektifleşme ise köylü yerine 'tarım işçisi'ni ortaya çıkararak bu işçiler arasında birbirlerinin temel gereksinimlerini karşıladığı mutual bir sosyal ortam meydana getirecektir. Sanayileşmeyi kapalı bir odaya, tarımı ise bu odayı açan kilide benzeten Stalin, tarım ve sanayi ikilisini eş zamanlı geliştirerek üretim fazlası tahılı ihraç etmeyi ve buradan elde edilen döviz gelirlerini SSCB sanayileşmesinin temelinde kullanmayı planlamıştır. Ancak bu planı bir dizi sosyal, kültürel ve ekonomik devrim de izleyince başta yalnızca ekonomik ve rasyonel gibi görünen kalkınma planının tek bir hedefi olmadığı ortaya çıkmaktadır. Aslına bakılırsa Lenin sonrası Stalin'in inşa etmeye çalıştığı SSCB, her ne kadar çoğu konuşmasında ülkeyi Leninist çizgiye oturtmak olduğunu söylese de, Stalinizm'in hüküm sürdüğü bir devlettir. Yeni ekonomik kalkınma planları, sosyal, kültürel ve ideolojik deklarasyonlar, eğer öncelilere paralel değilse, çoğu zaman kendinden öncekileri tasfiye etmek üzerine kurulmaktadır. Bu bakımdan Lenin dönemi uygulanan NEP ortadan kaldırılmış olmasına rağmen, bu politikanın ürünü olan 'kulak'ların ve küçük özel işletmelerin halen iktisadî faaliyetlerini sürdürüyor olması, Stalin'in planının önündeki sorunlardan yalnızca sınıfsal olanıdır. Hızlı sanayileşme ve 'Yukarıdan Devrim' gibi ilkelerle uygulanacak şok devrim dalgası beraberinde büyük toplumsal sorunlar yaratmış ve bu sorunların çözümü, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın başarı ve başarısızlığını belirlemiştir.

Hem ekonomik hem de kültürel devrimlerin bu denli hızlı uygulanması şüphesiz sadece halk tarafından değil, SBKP üyeleri arasında da görüş ayrılıklarına, tartışmalara ve hatta kopuşlara neden olmuştur ki, bunu programın savunucuları da bilmektedir. Peki ne olmuştu da Stalin bu denli acele etmişti? SBKP makamları ne olmuştu da, savaş komünizmi sonrasında NEP ile birlikte yaralarını sarmaya başlamışken birden ağır sanayiye ve kültürel devrime gereksinim duymuştu, ya da ortada bir neden yokken Stalin suni bir gündem yaratarak hızlı sanayileşme ile birlikte kıtlık yaratarak 'ulus' ve 'kulak'ların gücünü mü kırmak istemişti?

Stalin 19 Kasım 1928 tarihli Büyük Komünist Parti Merkez Kurulu Genel Kurulu'nda sanayileşme üzerine yaptığı uzun ve detaylı konuşmasında, SSCB'nin neden hızlı sanayileşmesi gerektiğini iç ve dış nedenlere bağlayarak açıklamaktadır. Kapitalist ülkelerin sanayi devrimlerini çok önce tamamlamış olmaları ve teknolojik olarak SSCB'den ileri durumlarıyla birlikte teknolojik farkın her geçen gün arttığını vurgulamaktadır.¹⁵ Onun gözünde bu farkın kapatılamaması demek sosyalizmin kapitalizme karşı yenilgisine, dolayısıyla SSCB'nin yenilgisine eşittir. Ayrıca Stalin ülkenin geri kalmışlığını aktararak, Çar I. Petro'ya atıfla onun gericilikle bitmek tükenmek bilmeyen mücadelesini yüceltmekte ve proleter diktatörlüğünün sağlaştırdıkları bu diktatörlüğün kapitalist ülkeleri yakalamak için bir fırsat yarattığını söylemektedir. Konuşmanın devamında elektrifikasyon olmazsa kapitalizmin ülkeye geri döneceğini, tahıl sorununu, tahıl sorununun küçük köylülerle sosyalist şehirler arasında nasıl bir boşluk yarattığını belirtirken, iklimle bağlı sıkıntılardan haberdar olduğunu ancak bunların hiçbirinin Sovyet politikaları sonucu başarısızlığa uğramadığını ve iklim koşullarına rağmen geri adım atılmayacağını vurgulamıştır.¹⁶

İç nedenlere de değinen Stalin, ülkede yaşanan tarım sıkıntılarıyla ilgili L. Trotsky ve Esther Frumkin'i suçlarken,¹⁷ ülkede üç ana kanadın, yani sağ-sol ve merkez ve bu kanatların neyi savunduğuyla alakalı karşılaştırmalı açıklamalar yaparken, kendi çizgisini; "Biz ikisi de olmayan bir partiyiz. Sosyal-Demokratlar gibi pasifist değil, Marksist-Leninistiz, Marksist sol değil, Leninist soluz."¹⁸ diyerek ayrı bir yere koymaktadır.

¹⁵ Sosyo-Politik Tarih Rus Devlet Arşivi (RGASPI) Ob İndustrializatsii Stranı i o Pravom Uklone v VKP(B), f.558, op.1, d.2877, s. 4-6.

¹⁶ RGASPI, f.558, op.1, d.2877, s. 10-15.

¹⁷ NEP'den vazgeçilmeden önce Buharin NEP'in şiddetli savunuculuğunu yapmaktaydı ve buna karşı cephede Stalin ve Trotsky, Buharine karşı gösterdikleri muhalefet ile NEP'in sonunu getirmiştir. Buna rağmen sonrası için Stalin ve Trotsky ters düşmüş, Trotsky Stalin'in 'Tek Ülkede Devrim' ilkesine karşı çıkarak daha enternasyonalist cephede yerini almıştır. Bu mücadelenin sonu ise Stalin'in muhalif cepheden en önemli rakibine karşı üstünlük sağlayarak onu marjinal kanada atmasıyla sonuçlanmıştır.

¹⁸ RGASPI, f.558, op.1, d.2877, s. 31.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

Devamında ise özellikle II. Enternasyonale dair her şeyi eleştiri yağmuruna tutan Stalin, yine pasifist yaklaşımların ülkeyi bozguna uğratacağını ve hızlı davranmak gerektiğini vurgulamaktadır. Böyle bakıldığında Stalin konuşmasını endüstriye 680 milyon ruble ayrıldığı ve tarım ihracatı ile 20-30 milyonluk bir döviz girdisi beklentisi dışında, asıl vurguyu iç tehdit olarak gördüğü muhalefete ve 'kulak'lara ayırarak, aslında neye karşı galip gelmek istediğini de açıkça ilan etmektedir. Bu bakımdan içeride Stalinizmin sağ kanada karşı zaferi, kalkınma planının başarısı ile mümkün olabilecektir.

Kalkınma planı gündeme alındığında gerçekten de uluslararası ilişkiler nezdinde SSCB çok da iyi bir durumda değildir. Her ne kadar 'İç Savaş' sırasında ABD ve Avrupa destekli Beyaz Ordu'yu yenilgiye uğratmış olsalar da, SSCB coğrafyası I. Dünya Savaşı'ndan bu yana süregelen sorunlarla boğuşmakta ve batıya göre ekonomik ve teknolojik olarak geride bulunmaktadır. Stalin'in belirttiği dış nedenlere ek olarak yaptığı sanayileşme konuşmasından bir yıl sonra, 1929 yılında ortaya çıkan 'Büyük Buhan'¹⁹, kapitalist devletlerin SSCB'yi ve komünizmi daha büyük bir tehdit olarak görmesine neden olmuştur. Yalnızca ideolojik açıdan bakıldığında dahi sosyalist yaklaşımın öngördüğü bu kapitalizm krizi, tüm Avrupa'da işçi hareketleriyle birlikte komünist rejimleri ortaya çıkaracağı beklentisi doğurmuş ve buna engel olmak adına kapitalist devletlerin bu hareketleri kışkırtacağı düşüncesiyle SSCB'yi hedef haline getirmesi de kaçınılmaz olmuştur. En bölgesel bakışla da, Almanya'nın ABD'den aldığı kredileri ödeyememesi ve ihracata bağlı ekonomik sisteminin çökmesi; Almanya'da sağ ve sol partilerin başarısızlığı gibi görülerek Hitler'in beklediği kaotik ortamı yaratmıştır. Sonrasında ise aşırı sağ ve solun yükselişini gördüğümüz Almanya'da Hitler iktidara gelerek II. Dünya Savaşı'nın başlamasında önemli bir rol oynayacaktır. Bu bakımdan dışarıdan gelebilecek bir müdahaleye karşı ağır sanayinin bir an önce tesis edilmesi ve de bunun çok hızlı gerçekleştirilmesi Stalin açısından oldukça önemlidir. Her ne kadar Molotov ve Karl Radek ortada SSCB'ye karşı bir tehdit olmadığını ileri sürse de birçok otorite ki buna Stalin de dahil, Büyük Buhan'ın SSCB'ye karşı bir askerî müdahaleye dönüşeceğini düşünüyordu.²⁰

Lenin dönemi NEP'e de destek vermeyen Stalin, kalkınma planına karşı en büyük tehdidi içeride görmekte ve muhalifler ile NEP'in ürünü gördüğü kulakları öne çıkarmaktadır. Komünist idareye rağmen özellikle Ukrayna gibi tarım bölgelerinde bu dönemde büyük toprak sahipleri halen varlıklarını sürdürmekte ve tarım ürünlerinin fiyatlanmasında önemli rol oynamaktadır. Bu durum ise Stalin'in ön gördüğü tahıl-döviz ilişkisi içerisinde en rahatsız edici gündemdir. Çünkü kolektif çiftlikler henüz tam olarak tesis edilmemiş ve devlet eliyle yapılan tahıl alımları halen büyük ölçüde orta ve küçük çaplı özel girişimlerden, yani 'kulak'lardan yapılmaktadır. NEP döneminde üretilen ürün fazlası kulaklarda (üreticilerde) kalmakta, dolayısıyla bu ürün ile ne yapılacağı da ona sahip olanın tasarrufunda kalmaktadır. Bu durum kıtlık ya da ürün azlığı gibi durumlar yaşandığında kulakların devlete karşı fiyatları yükseltmesi, ya da istifçilik yaparak fiyat artışlarını beklemesi gibi sonuçlar doğurmuştur. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı içerisinde ürün fazlasının, hatta kolektif çiftliklerle doğacak üretim kapasitesi artışıyla üretilenin büyük bir kısmı ihraç edilerek döviz sağlanacaktır. Bu nedenle hızlı sanayileşme aynı zamanda bir sınıf olarak kulakların da tasfiye edilmesini gerektirmektedir.

Kalkınma planının başında düşünülen, aslında çeşitli sınırlamalarla kulakların üretime devam etmesi ve kolektif çiftliklerin tam kapasite çalışana kadar gereken geçiş sürecine dahil olmalarıdır. Bu konuya ilişkin Kızıl Yıldız Dergisi'nin²¹ 16. sayısında yayınlanan 'Kulakların Sınıf Olarak Tasfiyesi' makalesinde, kulaklara uygulanacak sınırlamaları ve getirilecek vergi düzenlemeleriyle tasfiye edilmeleri duyurulmuştur. Stalin ise 'Kulakların bir sınıf olarak ortadan kaldırılması sorunu' konulu konuşmasında Kızıl Yıldız'ın editör kurulunu ve makaleyi ağır bir dille eleştiri yağmuruna tutmaktadır. Stalin, kulakların kırsaldaki kapitalist unsurlar olduğunu ve bu öğelerle savaşmanın kapitalizmle mücadeleye eş değer görülmesini vurgulamaktan başka, getirilecek sınırlamaların kulakları yalnızca güçlendireceğini düşünmektedir.²² Aynı zamanda kulakların sınırlandırılarak korunması ve yeni vergilerle SSCB sistemine entegre olması, Stalin'e göre kulakların güçlenmesiyle sonuçlanacak ve topraklarını serbest kullanım hakkı taniyacaktır.²³ Burada da durmayan Stalin, sınırlamaların kulaklardan sınıf olarak kurtulma olarak görülemeyeceğini, kulakların 'ezilmesi' yani tamamen yok edilmesi gerektiğini şiddetle bildirmektedir.²⁴

İdeolojik baskılar, teknolojinin kümülatif hızı, çözülmesi ve tasarlanması gereken bir toplum Stalin'in hızlı kalkınma ve hızlı kültür devrimi gibi programları yine hızlı uygulama nedenlerinden yalnızca bazılarıdır. Bu açıdan bakıldığında SBKP makamlarının neden acelesi olduğu anlaşılabilir ve gerekli görünmektedir. Zira temelleri atılan SSCB'nin yaşayabilmesi, mücadele içerisinde olduğu kapitalist devletleri sosyal, ekonomik ve

¹⁹ I. Dünya Savaşı sonrasında dağıtılan büyük krediler ve özellikle borsalarda kullanılan kaldıraç sistemi ile büyümeyi hedefleyen 'organize' kapitalizmin bir anda ABD borsalarında başlayan krizle küresel bir ekonomik krize dönüşmesi, kapitalizmin piyasa bulamamasıyla birlikte bir üretim krizine, dolayısıyla kapitalizm krizine evrilmiştir.

²⁰ R. W. Davies, *The Industrialisation of Soviet Russia 3: The Soviet Economy In Turmoil, 1929-1930*, Macmillan Press, 1989, s. 234.

²¹ Jurnal "Krasnaya Zvezda".

²² RGASPI K voprosu o politike likvidatsii kulačestva, kak klassa, f.558, op.1, d.2901, s. 1-8.

²³ RGASPI, f.558, op.1, d.2901, s. 12-13.

²⁴ RGASPI, f.558, op.1, d.2901, s. 14-15.

sınai açıdan yakalayabilmesi ile mümkündür; egemen iktidar erki için ise bu ancak ortaya koydukları programlara muhalif sınıf veya toplulukların ortadan kaldırılması ile mümkün olabilmektedir. Verilere baktığımızda orta ve uzun vadede Stalin'in programı gerçekten de sınai anlamda büyük başarıya ulaşmıştır. Birinci beş yıllık kalkınma planı 4 yıl üç ay gibi bir sürede hedeflerine ulaşırken, 1933'te devreye giren ikinci kalkınma planında 4.500 sanayi ve enerji tesisi, üçüncü kalkınma planında (1938-1941) 3.000'e yakın ağır sanayi tesisi açılarak, toplamda 9.000 sanayi tesisi açılarak (1913'e kıyasla 12 kat) SSCB dünyanın 3 büyük ekonomisinden biri haline gelmiş, üretim hacmi ise 1937'de 1929'a kıyasla %429 oranında artmıştır.²⁵ Ancak bu 'hızlı' başarı, kısa vadede SSCB içerisinde çok temel bir sorun yaratmış ve yaşanan kıtlığın temel nedenlerinden biri haline gelmiştir.

Tarih akışı içerisinde teknolojik ilerleme, fen bilimlerinin yarattığı gelişimin ortaya çıkardığı toplumsal sorunları sosyal bilimlerin çözümlenmeye çalıştığı bir atmosfer yaratmıştır. Ancak ilerleme her zaman yarattığı toplumsal sorunların üzerinden geçerek ilerlemeye devam etmiş, beş yıllık büyük değişimlerin toplumsal çözümü bazen yüzyıllarla mümkün olabilmektedir. Bu bakış açısı ile sanayi-tarım ve insan arasındaki ilişki tüm toplumu derinden etkileyen olaylar silsilesinin temelini oluşturabilmektedir. Temel olarak bakıldığında sanayileşme beraberinde kentlerde büyük bir nüfus artışı, bu da devamında kentleşme sorunu ve kentlerin beslenebilmesi için gerekli besin ürünlerinin sağlanabilmesi sorununu ortaya çıkarmaktadır. Yani hızlı sanayileşme, sınai üretimi yapabilecek iş gücünün 'ucuz' konaklama ve 'ucuz' beslenme gibi temel ihtiyaçlarının karşılanarak 'karlılık verimini düşürmemesi ile mümkündür. Bu durumda nüfus akışı kırsaldan kente olacağı için, kırsalda boşalan iş gücünün yerini traktör ve endüstriyel tarım almalı ya da planlayıcılar nüfusu sanayi ve tarıma yeterli şekilde bölmelidir. En basit haliyle eğer hızlı bir sanayileşme içerisine girilir, nüfus ani biçimde kırsalı boşaltarak kentlere göç eder ve ülke boşalan iş gücünü karşılayabilecek tarımsal teknolojiye sahip olmazsa ülkede kıtlık baş gösterir.²⁶ Yaşanacak kıtlığın boyutları ülkenin tarımsal teknolojide ne kadar geri olduğu, gerekli araç-gereçlerin sağlanabilme süresi ve uygulanacak kalkınma programına ne kadar bağlı kalınabildiği gibi birçok etmenle belirlenmektedir.

I. Beş Yıllık Kalkınma Planı açıklandığında SSCB tarımsal teknoloji açısından geridir ve tarımsal üretim ise kapasitesinin çok altındadır. Stalin iş gücünün sağlaması için gerekli traktörlerin ilk başta İngiltere'den ithal edilmesini planlamış, ancak bunun olabilmesi ülkeye döviz girdisi sağlanabilmesiyle, yani tarım üretiminin gerçekleştirilmesine bağlanmıştır. SSCB'nin uygulamaya çalıştığı tarım programının ihtiyacını karşılayabilecek beygir gücüne karşılık gelen yarım milyon traktör ihtiyacı ise tam kapasiteyle ancak II. Dünya Savaşı öncesinde karşılanabilecektir.²⁷ 24 Ağustos 1930'da Stalin, Molotov'a yolladığı telgrafta Mikoyan'ın raporuna göre her gün 1-1,2 milyon pud²⁸ ekmeğin ihraç edildiğini, ancak yeni metalurji ve makina üretim tesislerinin ihtiyacını karşılayabilmek için 3-4 milyon puda çıkılması gerektiğini büyük bir telaşla aktarmaktadır.²⁹ Tüm iklimsel ve toplumsal etmenler göz ardı edildiğinde bile temel iktisadî gereksinimler açısından Stalin'in hızlı sanayileşme planında temel gıda ürünlerinin karşılanamaması 'önlenemez' olarak karşımıza çıkmaktadır.

2. El Koymaların (Devletleştirme), Kolektifleşmenin ve Sedentarizasyonun (Zorla Yerleşikleştirme) Kıtlık Üzerindeki Etkileri

'Büyük Kıtlık' çalışmalarının ağırlık merkezini oluşturan kolektifleşme, büyük toprak sahiplerinden toprakların alınarak ortak mülkiyet esasına dayalı biçimde tarımsal üretimin gerçekleştirilmesini kapsamaktadır. SSCB'de kolektifleşme, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı esas alınarak kulakların, yani büyük ve orta ölçekli toprak sahiplerinin, toprakları ellerinden alınarak pay edilmesi, kolhoz ve sovhozlarda endüstriyel yöntemlerle tarım faaliyetlerinin yürütülmesi, kırsalda ise ekonomik ve kültürel bir devrim yaratma düşüncesini esas almaktadır.³⁰ Ancak kolektifleşme sürecinde el koymalar yalnızca toprakla sınırlı değildir. Kurulması planlanan kolhoz ve sovhozların ihtiyaçlarını karşılamak ve bölgesel demirbaşların devletleştirilmesi, kolektifleşmenin kapsadığı alandaki taşınır/taşınmaz malları, canlı hayvanları ve diğer metalleri de kapsamaktadır. El koymalar özelinde Kazakistan'ın SSCB için sağlayabileceği en önemli ürün elbette et ve et ürünleridir. Kolektifleşme ve el koymalar sonucunda Kazakistan'ın sahip olduğu canlı hayvan sayısı 1931'de %68,5³¹ oranında düşmüştür.³² Kazakistan'ın eline kalan %31,5'lik kısmın büyük bölümü ise kolektifleşme ve el koymalara karşı direniş esnasında kesilmiş ya da açık bozkırlardan büyük toplama alanlarına getirilen hayvanlar salgın hastalıklarla telef olmuştur. Bu bakımdan neredeyse %70'i hayvancılık veya hayvancılık-tarım ağırlıklı bir iktisadî yapıya sahip

²⁵ XX s'ezd Kommunističeskoy Partii Sovetskogo Soyuza Stenografičeskij Otçyot, T.I.M., 1956, s. 11.

²⁶ İktisadî tartışmalar için bkz. E. K. Hunt, *İktisadî Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2005.

²⁷ A.S. Barsenkov, A.I. Vdovin, *İstoriya Rossii 1917-2009*, Aspekt Press, 2010, s. 210.

²⁸ 1 pud = 16,38 kg'a eşittir.

²⁹ RGASPI, No:57, b.5388, d. 54, s. 2.

³⁰ Çalışma kolektifleşmeyi detaylı olarak ele almayı kolektifleşmenin büyük kıtlık sürecinin nedenlerine olan etkisini tartışmaktadır. Kolektifleşme ile ilgili bkz. R.W. Davies, *The Soviet Collective Farm, 1929-1930*, Macmillan Press, 1980.

³¹ 1928-1933 yılları arasında Kazakistan mevcut hayvanlarından at sayısında %50,4, büyük baş sayısında %45,2, koyun-keçi sayısında ise %65,8'lik bir azalış yaşamıştır.

³² N. Panciola, "The Collectivization Famine in Kazakhstan, 191-1933", *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 25, No. 3/4 (Fall 2001), s. 241.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

olan Kazak toplumu³³, elindeki üretim araçlarından yoksun kalmıştır. Buna ilaveten kolektifleşme, tahıl üretim/alımı, direnişler/sabotajlar ve iklimsel etkenlerin de eklenmesiyle kıtlık sürecinin etkisi ve süresine doğrudan etki edecektir.

Kazak stepleri ve göçebelik yalnızca SSCB'nin değil, çarlık döneminin de önemli sorunlarından biri olmuştur. Çariçe II. Katerina zamanındaki düşünceye göre tarım Kazakistan'da yaygınlaştıkça bölge daha üretken olacak ve göçebeler yaşam biçimlerini değiştirerek daha 'medenî' hale gelecektir.³⁴ Ancak göçebeler bu değişime tarımsal açıdan ayak uydurmak yerine daha mobilize hale gelip, arazilerini kiralama ve yeni ticarî ağlar kurma gibi yöntemlerle yaşam şekillerini duruma adapte etme yoluna gitmiştir. Aslında Stalin'in kolektifleşme ile birlikte kırsalda gerçekleşmesini beklediği durum Katerina dönemi beklentisinden farklı değildir. Ancak bu sefer durum çarlık döneminden çok daha farklıdır, çünkü konu sanayileşme olduğunda göçebe yaşamı okul, kütüphane, telefon, elektrifikasyon, posta yani SSCB sistemine entegre etmek olanaksızdır. Kolektifleşme ile birlikte yaratılmak istenen 'tarım işçisi' sınıfı Kazakistan'da aynı zamanda yerleşikliğe geçişi de sağlayacaktır. Ancak bu dönemde ellerinden varlıklarının da alınmasıyla göçebeler, kadim göç yollarını kullanarak Çin'e, Türkmenistan'a, Sibiryaya ve Kırgızistan gibi bölgelere büyük göçler gerçekleştirmiş, hayvanlarını devlete teslim etmek istemeyenler hayvanlarını keserek tüketme yoluna başvurmuş ve hatta bölgesel ayaklanmalar çıkarmışlardır. Sisteme dahil olanlar ise üretime katkı vermekten çok kolektif çiftliklerde henüz kullanımını bilmedikleri endüstriyel tarım üretimine doğal olarak katkı da sağlayamamıştır. Hatta çarlık dönemine göre göçebeler SSCB ile özellikle NEP döneminde tahıla çok daha bağımlı hale de gelmiş, bazı boyların yaylak-kışlak göç menzillerini kısaltarak daha az gıda tüketme yoluna gittiği gözlemlenmiştir. Pianciola'nın aktardığına göre bölgede NEP döneminde Slavik kolonizatörler ile Kazak göçebeler arasındaki ekonomik ağ çok daha sıkı sıkıya birbirine bağlanmış ve 4-5 kişiden oluşan bir Kazak göçebe hanenin gıda olarak yaşamını devam ettirebilmesi için tarım üretimi yapanlardan yaklaşık 27 pud tahıl alabilmesi gerekmiştir, ki bir başka deyişle göçebe bir hane %75 oranında kendi üretmediği tahıla bağımlı hale gelmiştir.³⁵

Genel kanının aksine hayvancılıkla uğraşan toplumlarda, özellikle göçebelikte, hayvan eti doğrudan günlük beslenmenin bir parçası değildir. Büyük ya da küçük hayvan sürülerinin devamlılığı onları beslemek ve hayvanlardan elde edilen ürünlerden faydalanmak üzerine kuruludur. Sürüdeki doğum oranı, tüketilen ya da farklı nedenlerle kaybedilen hayvanların sayısına en azından eşit olmalıdır. Ancak bu şekilde mevcut sürünün hacmi korunabilmektedir. Üstelik hayvan ve insan sayıları göz önüne alındığında özellikle doğal beslenmeden yoksun kalınan kış aylarında, hayvanların tahıl bazlı tüketim ihtiyaçları insanlara göre çok daha fazla olacaktır. Dolayısıyla yaşanabilecek sert bir kış veya tahıla ulaşamama gibi durumlar hassas bir denge üzerine kurulmuş göçebe yaşam üzerinde ağır etkiler yaratacaktır. Bu gibi durumlarda hayvanlarından yoksun bırakılan ve tarım ürünlerine de doğrudan erişimi olmayan bir toplum, gıda kıtlığı yaşayacak ve varsa elde kalan hayvanlarını çok daha kısa sürede tüketerek yerleşik toplumlara göre çok daha hızlı sürede kıtlık yaşayacaktır. Antropolojik veriler de bu durumu destekler niteliktedir. Örneğin 3-4 kişiden oluşan bir haneyi tek başına 1 keçi (yaklaşık 45 kg olduğunu varsayalım) 3-4 gün besleyebilirken, 45 kg tahıl aynı aileyi 15 gün boyunca besleyebilmektedir.³⁶

Kolektif çiftliklerin başlangıcında gerekli olan kıvılcımı sağlama ve devletleştirme merkezinde uygulanan el koymalar, tüm SSCB içerisinde olduğu gibi Kazakistan'da da plansız ve gelişmiş güzel gerçekleştirilmiştir. Üstelik merkezde planlanan kalkınma planları ve yol haritaları Kazakistan gibi bölgelerde halka doğru aktarılamamıştır. Tam olarak ne ile karşı karşıya kaldığını bilmeyen Kazak halkı iki yola başvurmuştur; birincisi hayvanlarını büyük bir hızla kesip satmak, ikincisi ise hayvanlarıyla birlikte kadim göç rotalarını kullanarak göç etmek. İlk yol Kazakistan'ın mevcut hayvan sürülerinin çoğu zaman telef olması ile sonuçlanmıştır. Bunun yanında SBKP yetkililerinin el koymalar esnasında doldurmaları gereken kotalar bulunmaktaydı. Yetkililer kesilerek teslim alamadıkları hayvanların yerini aslında el koymamaları gereken hayvanları da halktan toplayarak doldurmaya çalışmıştır. İkinci yolda ise göç eden Kazaklar sınırları geçmeye çalışırken ya vurulmuş ya da kendileri sınırı geçmeyi başarsa bile hayvanlarına el konulmuştur. Yani iki yolda da hem hayvan hem de büyük bir insan kaybı yaşanmıştır. Bu durum kolektifleşme sırasında merkez tarafından talep edilen üretim kotalarını dolduracak, ancak henüz tarımda endüstrileşmemiş bir bölgenin kullanacağı hayvan ve insan iş gücünü kaybettirecektir.

Büyük bir hızla gerçekleştirilen el koymalar sonrasında kalkınma planı devreye girmiş ve kolektif çiftlikler ve tüm özel üretim yapan girişimler tahıl kotalarını doldurmakla yükümlü hale gelmiştir. Kalkınma planının başarısını tek çıkar yol olarak gören Stalin, kotaların ve yükümlülüklerin yerine getirilmesi ile ilgili sert önlem

³³ N. Pianciola, "The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928-1934", *Cahiers du Monde Russe*, 45/1-2, Janvier-Juin 2004, s. 140.

³⁴ S. Cameron, *The Hungry Steppe: Famine, Violence, and The Making of Soviet Kazakhstan*, Cornell University Press, 2018, s. 20.

³⁵ Pianciola, *agm*, s. 143.

³⁶ Pianciola'nın "The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928-1934" makalesinde Sabine Schwartz'ın *Ökonomie des Hungers. Konsummuster und Vermarktungsverhalten nomadischer Viehhalter Nordkenias (1986)* adlı eserinden verdiği bu örnek her ne kadar birebir Kazakistan için modellenemese de, hayvancı iktisadî yaşama sahip toplumların yerleşiklere göre gıda sorununu idare edebilme süreleri hakkında bizlere önemli bir ipucu sunmaktadır.

alınmasına dair bir dizi ağır kararları bölgeye yollamıştır. 6 Ocak 1928'de Stalin, tahıl üretiminin arttırılması için alınması gereken 10 maddelik önlem telgrafında; tahıl hedeflerinin ne pahasına olursa olsun uygulanmasını, Halk Ticaret Komiserliği'nin tahıl nakliyle ilgili tüm emirlere en katı şekilde uyulması gerektiğini, tarımsal ve endüstriyel tüm kredilerin toplanmasını, borçlar toplanırken özellikle kulaklara karşı cezalandırmalar ve baskıcı uygulamalarla spekülasyon fiyat hareketlerinin önlenmesini, tahıl alımı/üretimi için gerekli emirlerin gerekli yerlere anında iletilmesini, tahıl hedeflerini yerine getiremeyen parti görevlilerinin anında görevden alınmasını ve basında tahıl tedarikiyle ilgili güçlü ve kapsamlı bir propaganda çalışmasının yürütülmesini emretmiştir.³⁷

Yukarıdan bu denli kesin emirlerin gelmesi, sahada SBKP yetkililerin çok daha sert önlemlerle tahıl tedariki planını uygulamasına, kredi ve vergi olarak alınan tahılın toplanmasında daha keskin bir tavır takınmasına neden olmuştur. Büyük ölçekte üretim için ihtiyaçları olan hayvan ve insan iş gücünü kaybeden Kazak halkı, vergilendirme ya da kredi ödeme zamanı geldiğinde hayvanlarını tahılla takas etme, ya da et karşılığında tahıl alma biçiminde bir ticarete yönelmiştir. Üstelik bu ticaretin yaygınlaşması tahmin edileceği üzere et ve hayvan fiyatlarının hızlı bir şekilde düşerek fahiş fiyatlarla tahıl alımları yapılmasına da neden olmuştur. Böylece et alımından kurtulan hayvanlar, vergi ve kredi ödemeleri için tahıla dönüşmüştür. Dolayısıyla kolektifleşmenin birinci dalgasının en önemli sonuçları Kazakistan'ın mevcut canlı hayvanlarının, yani iktisadî kaynağının ve SSCB kalkınma planı için gerekli yeni iktisadî yaşantının kaynağı olan iş gücünün yitirilmesi olmuştur.

Araştırmacılar tarafından kıtlığın nedenleri arasında sedentarizasyon (zorla yerleşikleştirme) politikası sıkça vurgulanmaktadır. SSCB kalkınma planı çerçevesinde Kazak coğrafyasında farklı olarak kolektifleştirme ve sedentarizasyon eş zamanlı olarak uygulanmaya çalışılmıştır. Kazakistan kolektifleştirmenin ana merkezi olmamasına rağmen tüm SSCB içerisinde kolektifleştirme oranlarının en yüksek olduğu bölgelerden biri haline gelmiştir. 'Tam Kolektifleştirme Temelinde Sedentarizasyon'³⁸ ilkesince SBKP yetkilileri uyguladıkları planda ortalama dört kişiden oluşan 430,000 haneyi³⁹ kolektif çiftliklere entegre edebilmeyi hedeflemiştir. Bu hedef gerçekleştirilirse 1933'e gelindiğinde üretim alanı 470,000 hektardan 2,700,000 hektara çıkacak, hane geliri ise 238 rubleden 740 rubleye ulaşacaktır.⁴⁰ Böylesine büyük bir projenin hayata geçebilmesi için elbette büyük bir kaynak ayrılması gerekmektedir. SBKP yetkililerinin proje için biçtiği maliyet 364,036,400 rubledir, ancak devletin bu proje için ayırabildiği bütçe yalnızca 96,000,000 ruble olmuştur.⁴¹ Aradaki farkın ise sovhöz ve kolhozlardan karşılanması planlanmıştır. Sonuç olarak proje yüksek maliyet, plansızlık, kaynak yetersizliği, yetersiz konaklama ve su/yemek tedarik bölgelerine uzak yerleşim yerlerinin seçilmesi gibi nedenlerle büyük bir başarısızlığa uğramış ve sedentarizasyonla zorla yerleşikliğe geçirilebilen hane sayısı en fazla 77,000'e ulaşabilmiştir.⁴² Ancak zorla yerleşikleştirmenin aksine kolektifleştirme, 1931'de %37'den %58'e, 1 Haziran 1932'ye gelindiğinde %73'e ulaşarak tüm SSCB'deki en yüksek oranlara ulaşmıştır ve politbüroya göre 200,000 hane yerleşik hayata geçirilerek ekili alan 1931'de %50 arttırılmıştır.⁴³ Her ne kadar sedentarizasyon projesi kapsamında ancak 77,000 hanenin yerleşikliğe geçirildiği bilirse de, politbüronun verdiği sayının 200,000 olması tamamıyla propaganda amacı gütmemektedir. Çünkü aslında Kazak halkı kolektif çiftliklere entegre edildikçe aslında bir anlamda da yerleşikleştirilmiştir.

Genel olarak bakıldığında Kazakistan'da konar göçer ve göçer grupların zorla yerleşikliğe geçirilmesi konusu aniden ortaya çıkmamıştır. Göçebe ve yarı-göçer Kazaklar'ın geleceği hakkında hem parti merkezinde hem de cumhuriyet içinde şiddetli tartışmalar yaşanmıştır. Özellikle Turar Riskulov'un 26 Eylül 1932 yılında Stalin'e yolladığı mektupta Kazakistan'daki hayvancılığın ve iktisadî yaşamın bitirildiği takdirde ne denli büyük sıkıntılar yaratacağı, tarıma nasıl geçilmesi gerektiği detaylı şekilde aktarılmıştır.⁴⁴ Hatta Turar Riskulov'dan çok daha önce, henüz kalkınma planı dahi ortada yokken Sergey P. Şvetsov, 1926 tarihinde sunduğu 'Doğal-Tarihsel ve Gündelik Haliyle Kazakistan Ekonomisi' raporunda; Kazakistan'da göçebelik ve yarı-göçerliğin yok edilmek bir yana desteklenmesi, desteklenmekle de kalmayıp üretkenliğinin bu alanda arttırılması gerektiğini savunmuştur. Göçebelerin de yerleşikler kadar gelişmiş bir yapıya sahip olduklarını vurgulayan Shvetsov, bu kültürün yok edilmesi durumunda Kazakistan'ın insansız bir çöle ve çiftlik hayvanlarından yoksun bir alana dönüşeceğini iletmiştir.⁴⁵ Shvetsov her ne kadar Stalin'in kalkınma planı ve hırslı sanayileştirme politikasını ilan etmesi sonrası bu görüşlerinden vazgeçmiş olsa da, rapor bizlere bölge analiz edildiğinde aslında doğru çıkarımların SBKP yetkililerince de yapılabildiğini göstermektedir. Bir başka deyişle plansız el koymalar ve yanlış politikalar uygulandığında Kazakistan'ın başına gelebilecekler birçok kişi tarafından açıktır. Sonuç olarak

³⁷ RGASPI Telegramma CK VKP(B) v Penzenskiy gubkom Abolinu, v Tiflis Orahelaşvili M., Nazaretyanu A. M. i Pavlunovskomu, f.558, op.1, d.3768, s. 1-2.

³⁸ Osedlost' na osnove Polnoy Kollektivizatsii.

³⁹ Pinciola'ya göre bu sayı 544,000 hanedir. Bkz. "The Collectivization Famine in Kazakhstan, 1931-1933".

⁴⁰ Kindler, *age*, s. 107.

⁴¹ Kindler, *age*, s. 108.

⁴² Pinciola, "The Collectivization Famine in Kazakhstan, 191-1933", s. 240-241.

⁴³ R. W. Davies, S. G. Wheatcroft, *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*, Palgrave&Macmillan, New York, 2009, s. 321.

⁴⁴ D. İbrahim, V. Türk, *Kazakistan'da Kızıl Kıtık (1929-1933)*, Bilge Kültür&Sanat, İstanbul, 2016, s. 44-52.

⁴⁵ S. P. Şvetsov, *Kazakskoye Hazayisvo i ego Estestvenno-Istoričeskikh i Bitovkih uoloviyah*, Leningrad, 1926.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

iktisadî kaynaklarını el koymalar esnasında kaybeden Kazak halkı, sedentarizasyon politikası sonucu zorla yerleşikliğe geçirilmiş ve tamamıyla kolektif çiftliklere bağlı bir yaşam alanına hapsedilmişlerdir. Bu da göçebe ve yarı-göçer Kazakların yüzyıllardır bölgede herhangi bir gıda kıtlığı ya da genel kıtlık durumlarında karşı geliştirdikleri hayatta kalma becerilerinden mahrum bırakılmaları sonucunu doğurmuştur.

3. Tahıl ve Gıda Tedarik Sorunu, SBKP Merkez Parti ve Yetkililerinin Etkisi ve Kıtığa Dair İlk Veriler

Söz konusu Kazakistan'daki büyük kıtlık araştırmaları olduğunda özellikle ülkemizde olayın suni bir kıtlık olduğu görüşü sıkça dile getirilmektedir. Her ne kadar bu görüş kıtlık sürecinin SSCB tarafından bilinçli olarak uygulandığının altını çizmek için vurgulansa da, çoğu zaman aslında ortada bir kıtlık olmadığını düşündürmektedir. Bunun yanında bu söylem kıtlığın nedenlerinin analiz edilebilmesini de perdelemektedir. Şunu belirtmek gerekir ki; kıtlık ve mahsul sorunu iki ayrı fenomendir, ancak aralarındaki bağıllık kötü mahsulün neden, kıtlığın ise sonuç olmasıdır. Bu bakımdan ilk adımda kıtlığın suni mi olduğu yoksa kıtlığın mahsul sorunundan dolayı mı ortaya çıktığına eğilmek, ikinci adımda da varsa mahsul sorununu ortaya çıkaracak üretim programlarını, programın uygulayıcılarını ve iklimsel/bölgesel etkenleri mercek altına almak, nedenlere ulaşabilmek adına oldukça önemlidir.

Tahıl üretim ihraç etme fikri başta kulağa basit gibi gelse de planlamadan taşımaya kadar çok detaylı programların üst düzey motivasyonla uygulanmasını gerektirmektedir. Stalin bu düşünce ile içerisine Kazakistan'ın da dahil olduğu beş ana tarım bölgesi ilan etmiş ve her bölgeye belirli üretim ve tahıl alım kotaları koymuştur. Her Sovyet cumhuriyetinin kendi içerisinde ulaşması gereken bir kota ve üretmesi gereken bir meta vardır, ancak planlamalar tutmadığı zaman kaydırmalar da yaşanmıştır. Merkezde yapılan programda tahıl üretim kotalarına ulaşılabilmesi kolektifleşmenin doğru teşkilatlanmayla tam anlamıyla uygulanabilirliği ile mümkündür. Bu bakımdan mahsul sorunundan önce kolektif çiftliklerin üretim/verim sıkıntıları baş göstermiştir. Kolektif çiftliklerin kurulması aşamasında gerekli teşkilatlanma Kazakistan gibi bölgelerin kırsal alanlarında bulunmamakta ve ayrıca bu durum tahıl programlarını Stalin'in arzu ettiği sıklıkta uygulayacak yetkililer için de geçerliydi. Özellikle Kazak köylerinde (aul), küçük kırsallarda, 'TOZ'⁴⁶ların kurulabilmesi mümkün görünmemektedir.⁴⁷ Bürokrasinin işlemediği ya da Bolşevik teşkilatlanmasının olmadığı yerlerde bir kaç kişinin bir araya gelerek kendilerini aktivist ilan etmesi, kolektifleşme planlamasından uzak bir görünüme yol açmıştır.⁴⁸ Hatta Kindler'in OGPU raporlarından aktardığı üzere Turgay gibi bölgelerde bazı boylar, Sovyet cumhuriyetlerinin kurumlarına kendi boylarından kişileri atamış ve kolhozları bu yolla ele geçirerek gıda-içecek trafiğini tekelleştirmekle, düşman ya da tehdit gördükleri grupları anında gıda hattından kestigi durumlarla karşılaşmıştır.⁴⁹

Teşkilatlanma ve merkezî otoritenin güçlü olduğu bölgelerde de kolektif çiftliklerin durumu farklı değildir. Lenin döneminde üretim motivasyonu NEP ile birlikte artık ürünün üreticide kalması ve üreticinin kâr elde edebilmesi ile sağlanmaya çalışılırken, kolektif çiftliklerde çalışan personel bu teşvikten mahrum bırakılmıştır. İngiliz 'Foreign Office on the Famine' raporlarında gördüğümüz üzere Kazakistan ve Volga'da hayvanlarını ve yurtlarını kaybeden insanlar genellikle katıldıkları kolhozları ya da tam ekimden önce ya da hasattan önce terk edip şehirlere iş bulabilmek için göç etmiş, göç veren bölgelerde bazen devasa alanları yalnızca tek bir atın sürmeye çalıştığı manzaralar ortaya çıkmıştır.⁵⁰ Anlaşılacağı üzere endüstriyel tarıma geçilmek üzere kolhozlara verilmesi gereken traktörlerin sağlanamaması bir yana, üretimi yapabilecek insan gücü de elde tutulamamıştır. Stalin 20.09.1930 tarihinde Molotov'a yolladığı telgrafında, mevcut biçerdöver üretim planının ihtiyaçları karşılamadığını, Saratov fabrikasının bile (büyük bir fabrika olmasından dolayı) zar zor Aşağı, Orta Volga ve Urallar'ın ihtiyacını giderebildiğini, Novosibirsk fabrikasının ise Sibir ve Kazakistan için yeterli olmadığını açıkça belirtmiştir.⁵¹ Sınır bölgelerindeki kolektif çiftlikler hakkında Janis Rudzutak Stalin'e yolladığı mektubunda da ilginç bir durumdan bahsetmektedir. Rudzutak Fergana'da Güney sınırlarına bir dizi kolhozun kurulduğunu, bu kolхозlarda insan sayısının sabit kaldığını ancak kişilerin belirli zaman aralıklarıyla değiştiğini aktarmıştır.⁵² Rudzutak, değişen insanların bu kolхозlarda üretim yapmadığını ve ülkeden çıkış için bir kaçış istasyonuna dönüştürüldüğünü düşünmektedir. Benzer olaylara diğer Sovyet cumhuriyetlerinde de rastlanması olası durmaktır. Benzer nedenlerle üretim alanlarının genişletilmesi, ancak üretimi gerçekleştirecek emek

⁴⁶ Товарищество по совместной обработке Земли/Toprakların ortak işlenmesi için kurulan ortaklık.

⁴⁷ Kazakistan'ın bu kırsal bölgeleri, F. Goloşekin'in özellikle Ekim Devrimi'nin ulaşmadığı, 'Küçük Ekim Devrimi'ne ihtiyaç var fikrini ortaya atmasına neden olan yerlerdir.

⁴⁸ Cameron, *age*, s. 106.

⁴⁹ Kindler, *age*, s. 183.

⁵⁰ Sir Esmond Ovey to Sir John Simon, "Conditions in Western Siberia, Kazakhstan and Certain District along the Volga", *The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933*, Ed. Marco Carynnyk & others, The Limestone Press, New York, 1988, s. 29-30.

⁵¹ RGASPI, f.558, op.11, d.769, doc.14.

⁵² RGASPI, f.558, op.11, d.800, doc.25, l.115-116.

gücünün sağlanamaması durumu, mevcut üretim rakamları ile SSCB'nin üretim hedefleri arasındaki boşluğu arttırmıştır:

*Detaylı Ekmek Somun Üretim Sayıları*⁵³

	1927-1928	1928-1929			
	Üretilen/Yılda	01.04 Hedef	Yıllık Plan	01.04 Üretilen	Tamamlanan Yüzde
Tataristan	9,4	8,1	7,5	2,5	33
Başkurdistan	8,4	7,9	16,5	11,5	70
Ural	24,8	21,6	33,0	25,0	76
K.Kafkasya	51,4	47,7	35,5	26,1	73
Sibirya	67,0	59,9	100,5	73,5	73
Kazakistan	19,2	17,0	64,2	39,0	61
Ukrayna	213,0	199,9	52,0	26,8	52
Kırım	8,1	8,0	2,0	0,9	44

Yukarıda bahsedilen sıkıntılar üretim verilerine bu şekilde yansımıştır. Kalkınma planının henüz başında üretim hedeflerinin tutturulmadığı anlaşılmaktadır. İlk bakışta 1927 yılındaki üretim verileri ile kalkınma planının hedefleri arasındaki uçurum çok fazla gelebilir, ancak bu verilerde ekili/dikili alanların ne kadar genişletildiği bulunmamaktadır. Üstelik üretim sıkıntısının yaşandığı bölgeler, kalkınma planı kapsamında tarım alanı ilan edilen ve tahıl üretiminin lokomotif olması beklenen Sibir, Kazakistan ve özellikle Ukrayna gibi bölgelerde ortaya çıkmıştır. Diğer tüm Sovyet cumhuriyetlerinde olduğu gibi kolektifleşmeye karşı 'Büyük Köylü Savaşı' olarak anılan direniş hareketlerini doğurmuş, ancak özellikle Ukrayna'da kolektifleşmeye karşı direniş çok daha sert yaşanmıştır. Kolektifleşme sırasında Ukrayna halkı direnişleri gereği birçok kolektif çiftliği kullanılamaz hale getirmiş, bunun yanında traktör ve endüstriyel tarım malzemelerini taşıyan birçok istasyonu da sabote ederek üretimi yavaşlatıcı eylemler üretmiştir.

Gerekli üretim ortamının sağlanamamasından sonra iklim de 1928 yılı sonrası kalkınma planının aleyhinde işlemeye başlamıştır. Avrupa'nın tahıl ambarı olarak görülen ve tahıl üretim planının ana üssü olması öngörülen Ukrayna dahil olmak üzere birçok bölgede mahsul etkileyecek doğa olayları ardı ardına yaşanmıştır. Aslında 'Büyük Kıtık' öncesi karşılaştığımız mahsul sıkıntısı SSCB'nin tarım bölgesi ilan ettiği coğrafyalarda ilk defa ortaya çıkmamıştır. Sert geçen kışlar, kuru ve buzlu rüzgâr akımları çoğu zaman büyük mahsul sorunlarına yol açmıştır. Bunlardan en şiddetlilerinden biri 1832 yılında yoğun kuru rüzgârlarla yaşanmış ve akabinde 1833 ve 1891'de kıtlık felaketlerinin yaşanmasına neden olmuştur.⁵⁴ Buna ek olarak çarlık dönemi özellikle Kazakistan, Volga ve K. Kafkasya'da tarım alanlarının büyütülmesi adına gerçekleştirilen plansız ormansızlaştırma, kuru rüzgârların sertleşmesine yol açarken, yalnızca ormansızlaştırılan bölgeleri değil, ötesinde kuru rüzgârlardan koruduğu bölgeleri de etkilemiştir. Bununla birlikte 1871 yılında Rus Merkez İstatistik Komitesi'nin yayınladığı bir raporda Rus coğrafyasında her 5 ila 7 yıl arasında mahsul ve gıda sorununun yaşandığından bahsetmiştir.⁵⁵ SSCB içerisinde en son 1921-22 yılları arasında 'Savaş Komünizmi' zamanında yaşanan kıtlık felaketi ve çalışmamızın kapsadığı 1930-33 yıllarında gerçekleşen 'Büyük Kıtık' süreci göz önüne alındığında bunun tutarlı bir veri olduğu anlaşılmaktadır. 1947 yılında SSCB'nin yeniden II. Dünya Savaşı gibi siyasal nedenler dışarıda tutularak kötü mahsul ve iklimsel nedenlerden dolayı bir kıtlık sürecine daha girdiği görülmektedir. Bu da bize bu döngüsellik yaklaşık on beş yıla çıktığını düşündürmektedir ki, 1963'te yeniden bir kötü mahsul sorunu yaşanmış ancak kıtlığa dönüşmeden yapılan ithalatlarla bu durum aşılmıştır. Yine çarlık döneminde özellikle Kazakistan'ın tarıma görece daha uygun olduğu düşünülen kuzey bölgelerine yerleşen Slav kökenli kolonizatörler de bölgede defalarca kötü mahsul/hasattan dolayı büyük sıkıntılar çekmiş, çoğu zaman daha fazla kolonizatörün geliş programları bu nedenle çarlık yetkilileri tarafından ertelenmiş ya da iptal edilmiştir.⁵⁶ Sonuç olarak bölgenin iklimsel sabit olmayan ve güven vermeyen durumu, bilinmeyen ya da daha önce karşılaşılmayan bir olgu değildir. Ancak tüm bu verilere rağmen Stalin'in hırslı tahıl üretim programında bu etmenlerin göz ardı

⁵³ Sayılar milyon pud cinsinden verilmiştir. Bkz. RGASPI, f.558, op.11, d.155, doc.15.

⁵⁴ R. G. Robbins Jr., *Famine in Russia 1891-1892*, Columbia University, New York, 1975, s. 29.

⁵⁵ S. Adamets, "Famine in Nineteenth and Twentieth-Century Russia: Mortality by Age, Cause and Gender", *Famine Demography: Perspectives from the Past and Present*, ed. Tim Dyson&Cormac O Grada, Oxford University Press, Oxford, 2002, s. 158.

⁵⁶ Cameron, *age*, s. 8.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

edildiği ve coğrafyaya hâkim olmayan yöneticilerin bölgeye merkezden doğrudan atandığı görülmektedir. Hatta Cameron'un aktardığına göre; Goloşekin'in 1929-31 yılları arasında yardımcılığını üstlenen İzmukhan Kuramisev bu konuyla ilgili sık sık Moskova'dakilerin Kazakistan'ı haritada gösteremeyeceği ve bazen de yazışmalarda 'Kazak' yerine 'Cosak' yazmaları üzerine şakalar yapmıştır.⁵⁷

Kolhozların ve tahıl üretim merkezlerinin yöneticiliğini yapan ya da atanan SBKP yöneticileri de en az diğer saydığımız etkenler kadar üretimde yer bulmuştur. Tahıl programının bağlı bulunan bölgede uygulanabilirliği, kısıtlı imkanların verimli kullanımı ve karşılaşılan sorunları çözme becerileri böylesine detaylı programların hayata geçirilmesinde hayati önem taşımaktadır. Bu açıdan el koyma sürecindeki keyfiyete dayalı davranışlar⁵⁸ ve kolektifleşme sürecindeki teşkilatlanma eksiklerinin yanında, çoğu kolhoz yöneticisinin de bulunduğu bölgeden ve koşullardan habersiz olduğu anlaşılmaktadır. Sir Esmond Ovey'in, Sir John Simon'a Batı Sibiryaya, Volga ve Kazakistan bölgelerini dolaşarak verdiği raporda önemli bir detay aktarılmaktadır: "Gezileri sırasında Pavlodar ve Slavgorod arasındaki küçük bir artele bağlı 34 aileden (173 kişi), 10,40 hektar dikili alan, 50 at, 48 inek (20'si kolektifleştirilmiş), 10 domuz ve 150 tavuğa sahip bir kolhozu ziyaret eden Ovey, kolhoz başkanının ofisinde otururken garip bir güney rüzgârı fark eder ve etrafı bir anda kum ve karanlık kaplar. Kolhoz başkanının tepkisini merak eden Ovey, bu rüzgârın ne olduğunu sorar. Bunun üzerine aldığı cevap bu rüzgârların iyiye işaret olduğu ve yağış getireceğidir. Cevaba şaşıran Ovey, bu tür rüzgârların kurak geçen hasatla birlikte yüksek ihtimalle Kazakistan'ın diğer bölgelerinden geldiğini ve dönemin oldukça kuru, hatta oldukça verimsiz geçeceğine işaret ettiğini söylemiş, aynı duruma Kanada'da rastladığını ve akabindeki dönemde hiç hasat alınmadığını vurgulayarak tartışmaya girişmiştir. Ancak kolhoz başkanını ikna edememiştir. Anlaşamayacaklarını anlayınca ikisi de dışarı, işçilerin olduğu alana doğru hareketlenmiş, yaşadıkları tartışmaya rağmen başkan 20-30 kişilik bir işçi grubuna dönerek şöyle seslenmiştir; 'geçen yıl tahıl planı hektar başına 1000 kg'dı, bu yıl hedefimiz hektar başına 1200 kg'dır!'.⁵⁹ Tek bir örnek gibi duran bu olay münferit kabul edilebilir, ancak üretim verileri ve Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde aynı durumun gözlenmesi genel yönetici tutumunun bu olduğunu düşündürmektedir.

Görüleceği üzere teşkilatsızlık, yeterli donanım ve iş gücüne sahip olmama, kötü iklim koşulları ve zayıf yönetici becerileriyle birlikte SSCB içerisinde mahsul sorununun ortaya çıkması için her koşul oluşmuştur. Üretim ve kötü mahsule dair ilk haberler hasadın erken yapıldığı Ukrayna'dan gelmiştir. Daha 1928 yılının ilk ayında Stalin tahıl sorununa dair Harkiv'e çektiği telgrafta tahıl üretimindeki hataların yönetsel eksiklerden kaynaklandığını, ancak yine de fiyat istikrarsızlığının nedeninin kulaklar olduğunu ve tahıl planlarının ne pahasına olursa olsun uygulanması gerektiğini vurgulamıştır.⁶⁰

Stalin de telgrafında tahıl üretimindeki sıkıntıların yönetsel hatalardan kaynaklandığını kabul etmiştir. Ancak yine de sorumlular olarak özel üreticileri ve kulakların tahıl fiyatları üzerindeki etkisini öne çıkarmıştır. Aslında Stalin haksız değildir, özel üreticiler ve kulaklar kendi ürettikleri tahılın fiyatını kendi belirlemek istemiş ve fiyatları da devlet alım fiyatlamalarına göre yükseltmiştir. Ancak istifçilik ve karaborsacılık faaliyetlerini dışarıda bırakırsak, kolhoz dışında kalan üreticinin fiyatları yükseltmesi doğal ve basit bir nedene dayanmaktadır; arz-talep ilişkisi. Üretimin azalması ancak tahıl talebinin aynı kalması doğal olarak tahıl fiyatlarını da yukarı çekmektedir. Bu bakımdan Stalin'in yanıldığı nokta, fiyat dalgalanmalarının spekülatif oluşudur. Örneğin, merkeze bildirilen bir 'ihlal'de Kazakistan'ın bazı bölgelerinde 1 pud tahıl fiyatının 12-27 kopek arasında değiştiği ve bu fiyat ihlallerinin acilen giderilmesi istenmiştir.⁶¹ Bu ihlalin bildirimi aslında yaşanan enflasyonun çok fazla olduğunu anlamamız açısından önemlidir. Bölgede asgari geçim için kaç ruble gerektiğini tam olarak tespit edebilmemiz bu yıllarda çok mümkün olmamakla beraber hissedilen enflasyonu en azından bazı tüketim ürünleri üzerinden algılayabilmemiz olasıdır. Sir Esmond Ovey'in Batı Sibiryaya'ya ait ve Kazakistan sınırına yakın bir bölgede bulunan bir pazar alanına yaptığı ziyarette bölgede yaşayan bir Alman mimar alım gücünün ne denli düştüğünü örneklerle aktarmaktadır. Alman mimara göre 1927'de bölgede bir aylık geçim için 20 ruble yeterliyken, 1930'da bir metre kumaş 50 rubleye satılmaktadır. Yine mimar ve Sir Ovey pazarda dolaşırken bir kadının bir tavuğu 20 rubleye satmaya çalıştığına şahit olmuşlar ve neden bu kadar pahalı olduğunu merak etmişler. Kadın cevaben çalıştığı kolhozda ürettiği 1 pud çavdar karşılığında devletin 40

⁵⁷ Cameron, *age*, s. 15.

⁵⁸ Özellikle Goloşekin'in 'Küçük Ekim Devrimi' sırasında Kazakistan'da kulakların tasfiyesi süreci 'Baysızlaştırma/Debaizatsia' kapsamında zengin olduğu düşünülen insanların sürülmesi hapsedilmesi veya ölüm cezalarına çarptırılması ile sonuçlanmıştır. Arşiv belgelerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla 'Baysızlaştırma' süreci başta yalnızca belirlenen 5,000 kişiye yönelik tutuklama ve tasfiyeyi içerirken, bir süre sonra yalnızca kıyafete bakarak cezalandırmalar ve eski Alaş Partilileri ile hesaplaşmaya evrilerek çok kapsamlı bir tasfiye hareketine dönüşmüştür. Bu süreçte 'bay' olarak adlandırılan ve çoğu zaman kırsaldaki iktisadi ve sosyal yaşantının düzenlenmesinde söz sahibi olan kimselerin saf dışı bırakılması kendisini o baya tabi gören gruplarında teşkilatsız kalmasına ve çoğu zaman çaresizce göç etmesine neden olmuştur.

⁵⁹ Sir Esmond Ovey to Sir John Simon, "Conditions in Western Siberia, Kazakhstan and Certain District along the Volga", *The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933*, Ed: Marco Carynnyk & others, The Limestone Press, New York, 1988, s. 50.

⁶⁰ RGASPI, f.558, op.11, d.35, doc.48.

⁶¹ RGASPI, f.558, op.11, d.119, doc.12.

ruble verdiğini, ancak buna karşılık şu an buldukları pazarda bir somun ekmeğin 1-2 ruble fiyattan satıldığını söylemiştir.⁶² Bu anıdan hareketle alım gücü düşüklüğünün nedeni sadece enflasyonla da ilintili değildir. Üretim metallerinin devlet tarafından fiyatlandırılması ve karşılığında serbest dolaşımda olan ürünlerin azlığı da alım gücünü düşüren önemli bir etken olmaktadır. Dolayısıyla alım gücü düşüklüğü ve enflasyona rağmen üretim azlığından hoşnutsuz olan Stalin'in baskı ve cezalandırmaya gidilmesi gerektiği çağrısı, aslında bu insanların bir sonraki hasat döneminde tahıl üretmemesine neden olarak çözümden çok sorunu arttırıcı etki yapmıştır.

Yukarıdaki tabloda da belirttiğimiz gibi tahıl planı Nisan 1928 hedeflerine ulaşamamış ve durumun çözümü için somut adımlar da atılamamıştır. Üstelik tahıl-döviz ilişkisi yalnızca sanayileşme için değil, sanayileşme için yapılan uluslararası kredi anlaşmaları ve ithalat planlarının ödemeleri için de kritik önem arz etmektedir. Dolayısıyla gerekli üretimin sağlanamaması SSCB'yi uluslararası düzeyde de sıkıntıya sokmuştur. Anastas Ivanoviç Mikoyan, Stalin'e yolladığı mektupta 1928 Ağustos'una gelindiğinde batıda tahıl üretiminin iklimsel nedenlerle oldukça kötüye gittiğini, hatta bunun akut tedarik sorunları yaratacağını, ancak yine de doğuda hasat sorunu olmadığını, ödenemeyen krediler yüzünden Alman hükümetinin kulis yaparak SSCB'yi köşeye sıkıştırmaya çalıştığını, tahıl üretiminin bu kredileri ödemek için yeterli olmayacağını ve onun yerini alabilecek bir ihracat ürününün bulunmadığını tedirgin şekilde aktarmıştır.⁶³

Mikoyan endişelenmekte oldukça haklıdır, onun da bahsettiği gibi politbüroda yapılan planlar sahada tutmamıştır. Bununla birlikte yetersiz teşkilatlanma ve belirlenen görevlerin de yerine getirilmediği anlaşılmaktadır. İşçilerin ve insanların gıda tedariki sorunu, döviz girdisi sağlanması, sanayileşme için gerekli araç-gereçlerin temin edilmesi için alınan kredi borçlarının ödenmesi gibi kritik konuların yükünü tek başına tahıl ihracatına bağlamak, ortaya çıkan ilk sorunda kalkınma planının tüm yönlerini SSCB adına işlemez hale getirmektedir. Aslında hedeflenen tahıl planları elbette ucu ucuna hesaplanmamış ve ilk başta plana sapma eklemeleri yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu bakımdan gerektiği takdirde depolanan tahıl da düşünüldüğünde SBKP yetkililerinin tahıl üretim/alım hedeflerinde büyük ölçüde azaltmalar da yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Mikoyan'ın da belirttiği gibi kötü mahsul henüz yalnızca Ukrayna ve K.Kafkasya'da baş göstermiştir. Yani mahsul sorunu henüz gıda tedariki konusunda sıkıntı yaşanmasına neden olmamıştır. Mikoyan'ın mektubundan bir yıl sonra Ukrayna'nın durumu daha da kötüleşmiş, doğuda da mahsul sorunu yaşanmaya başlamıştır. İç planlamalar ve dış baskılardan dolayı tahıl tedarik etmek zorunda olan SSCB'nin, kıtlığa giden süreçteki en büyük hatalarından biri de batıda tedarik edemediği tahılı, doğu bölgelerinde kota arttırarak tamamlamaya çalışması olmuştur. Kazakistan ve Sibirya'da da mahsul sorunlarının yaşanması ve üretilen az miktar tahılın ülke dışına çıkarılması; eksiği giderecek ekmeğin ithalini mümkün kılacak dövizin de olmayışı, SSCB genelinde mahsul sorununa bağlı gıda kıtlığının da fitilini ateşlemiştir. Stalin'in 18.09.1929 tarihinde Goloşekin'e yazdığı telgrafi, mahsul ve gıda tedariki sorununu Kazakistan'a da ve ayrıca SSCB geneline taşımıştır:

“Sevgili Arkadaşım Filip! Ekmek işi bizim için iyi gitmiyor. K.Kafkasya ve Ukrayna'daki mahsul yetmezliği nedeniyle hasat önemli ölçüde azaldı. Birçok yerde de durum aynı. Sadece bir umut var-Doğu Bölgeleri... Bu bağlamda tüm doğu bölgelerinde ki tedarik planını arttırdık. Sibirya planını umutsuz yoldaşlara rağmen 10 milyon pud arttırdık. Aynı zamanda Kazakistan planını da 10 milyon pud arttırıyoruz. Genişletilmiş planın uygulanmasının tüm zorluklarının farkında olduğumuz gerçeğine rağmen, aşağıdaki koşulları göz önünde bulundurmanızı dilerim: 1-) Döviz olmadığı için ekmeğin ithal edemiyoruz. 2-) Yalnızca şehirlerin ihtiyaçlarını karşılamakla kalmamalı, hasat ihtiyaçlarını karşılamakta zorlanan beş kuzey eyaletini de beslememiz gerekiyor. 3-) Bu nedenle iş parçalarının ağırlık merkezini başta Sibirya ve Kazakistan olmak üzere doğuya kaydırıyoruz ve bu bölgelerde ki komünistlerin savaş görevi gibi Bolşevik sıklığını göstermeye davet ediyoruz. Sadece planı uygulamakla kalmayıp, aynı zamanda 10 milyon pud aşma kararımızı mevcut durumun bize dikte ettiğini görebilirsiniz.”⁶⁴

Batı bölgesinin durumu doğu bölgelerinin yükünü daha da arttırmıştır. Stalin'in tüm ümidinin doğu bölgeleri olduğunu fark etmek için telgrafın girişindeki 'Sevgili Arkadaşım Filip' üslubuna bakmak yeterlidir. Bu hitap şekli bilinenin ya da Goloşekin'in iddiasının aksine yalnızca bir-iki defa yüz yüze gelmiş iki yoldaş için fazla samimidir.⁶⁵ Ukrayna ve K. Kafkasya'nın ardından Kazakistan'ın da kötü mahsul ve iklim koşullarıyla boğuşması, Ukrayna'dan başlayan kötü mahsul ve gıda tedariki sorununu derinleştirmiştir. 1929 ve 1930 yıllarında doğunun da kötü mahsul almasıyla birlikte 1931 yılında ilk kıtlık bildirimleri ve akut gıda güçlükleri Kazakistan'dan merkeze iletmeye başlanmıştır.⁶⁶ Ayrıca gıda tedariki konusu yanında tedarik edilen gıdanın ulaştırılması, yani gıda ağındaki kesintiler de kıtlığa giden süreçte önemli rol oynamaktadır. Turgay örneğinde

⁶² Sir Esmond Ovey to Sir John Simon, “Conditions in Western Siberia, Kazakhstan and Certain District along the Volga”, s. 39-40.

⁶³ RGASPI, f.558, op.11, d.765, doc.7.

⁶⁴ RGASPI, f.558, op.11, d.153, doc.3.

⁶⁵ Cameron, *age*, s. 16.

⁶⁶ Özellikle Pavlodar'a bağlı 16 Nolu aulun kolektif çiftliğinde yetişkinler dışında 19 çocuğunda açlıktan öldüğü bildirilmektedir. Bkz. M.Kazakistan Devlet Arşivi, f.30, op.7, d.80, I.137.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

görüldüğü gibi yaşanan boy çekişmelerine ek olarak ortaya çıkan kaotik durumla başlayan çetecilik ve yağma faaliyetleri de, zor bulunan gıdanın ticarî ağlar üzerinden ulaştırılmasında büyük sorunlar yaratmıştır. Çoğu zaman kıtlık yaşanan bölgelere yardım amacıyla yollanan ek gıda ürünleri hedeflerine ulaştırılamamıştır. Bu durumda gıda ve ticaret anlayışı üzerinden 'Cumhuriyetler arası ticaret' yaklaşımının da önemli bir etken olduğunu söylemek mümkündür. Sovyet birliği kurma düşüncesinin arka planında öz yeterlilik olduğunu ve bu yeterliliğin bütünsel anlamda tüm SSCB'yi kapsamayı hedeflediği bilinmektedir. Ancak öz yeterlilik planlaması sırasında her cumhuriyete farklı görevler biçilmesi bazen büyük krizler yaratabilmektedir. SSCB ile birlikte kurulmaya çalışılan bir başka temel de komünist iktisadî yapı olduğu için cumhuriyetlerin kendine özgü ürünleri üretip birbirleri arasında ticaret geliştirmesi de zaruridir. Bu zaruret Sovyet cumhuriyetlerine biçilen görevler yerine getirilemediğinde, kıtlık sürecinde olduğu gibi ve diğer cumhuriyetlerce bu eksiklik giderilemediğinde makroekonomik sorunlar doğurmaktadır. Hatta Stanley Fischer, Cumhuriyetler arası ticaretin serbest arz eksikliği kaynaklı yarattığı ekonomik sorunları, yıkılmadan önce SSCB ekonomisini en çok etkileyen unsur olarak görmektedir.⁶⁷

Kaynaklar ve araştırmalar ışığında Kazakistan'da 'suni' bir kıtlıktan bahsetmenin mümkün olmadığı görülmektedir. Hızlı sanayileşmeye bağlı sorunlar, kolektifleşme kapsamında SBKP yetkililerin zayıf yönetsel beceriler göstermesi, coğrafyalara uygun planlamaların merkez tarafından yapılmaması, özellikle son yılların en sert kış mevsimlerinin yaşanması ve iklimsel sıkıntılar sonucu tüm SSCB'de kötü mahsule dayalı gıda tedariki sorunu ve kıtlık baş göstermiştir. Bunun yanında hâlihazırda üretilen ve depolanması gereken tahılların üretildiği bölgede kalmaması ve SSCB tarafından Amerika, İngiltere ve İtalya gibi çeşitli ülkelere ihraç edilmiş olması, üretimle yerine koyulamayacak akut gıda tedariki sorunlarını ortaya çıkarmıştır.

4. Kasıt Mı? Kaza Mı?

Kıtlık sürecinden en fazla etkilenen Kazakistan olsa da, kıtlığın öncelikle Ukrayna özelinde incelenmesinin farklı nedenleri vardır. Kıtlık yaşanırken Ukrayna'dan göç edenlerin Avrupa sınırlarına doğru yönelmesi ve Paris gibi uluslararası kamuoyunda ses getirebilecek yerlerde yaşadıklarını duyurmaları bunda etkili olurken, Ukrayna'nın sahip olduğu ağır sanayi ve Ruslar ile olan kültürel bağları, SSCB içerisindeki stratejik konumu bu durumun propaganda amacıyla sıkça kullanılmasına neden olmuştur. Böylesine büyük bir felaketin kapitalist devletlerce SSCB'ye karşı silah olarak kullanılması, propaganda süresince 'Büyük Kıtlık' çalışmalarının 'bilimselliğini' sorgulanır hale getirirken, konunun aydınlatılmasından da uzaklaşılmasına neden olmuştur. Bunun üzerine bir de 'Soğuk Savaş' döneminin eklenmesi, hadisenin üzerindeki perdenin kaldırılmasından çok bulanmasına yol açmıştır. Güncel çalışmalar sayesinde her ne kadar bu durum düzeltilmeye ve kıtlık sürecinin nedenleri ortaya çıkarılmaya çalışılsa da, özellikle felaketin muhatapları ve ülkemizde halen propaganda dönemi söylemlerinin kullanılması, 'Büyük Kıtlık' sürecinin yarattığı etkilerin anlaşılmasındaki en önemli nedendir. Üstelik kıtlık sürecine neden olan yanlış Sovyet politikaları, dönem şartları ve diğer etkenlere bağlı nedenlerle ortaya çıktığını gösteren verilere ve belgelere rağmen, konunun yalnızca Stalin ve ideolojisi temelinde dar bir alana çekilmesi, böylesine büyük bir sosyolojik hadiseyi ve onu tecrübe eden halkların verdiği mücadeleyi de sığlaştırmaktadır. Bunun yerine kıtlığın nedenlerinin ve sonuçlarının doğru verilerle analiz edilmesi, kolayca kaçmadan kıtlığı yaşayanların haklı mücadelesini, kayıplarını ve kazanımlarını anlamamıza, dolayısıyla gelecekte benzer olayların yaşanmaması adına çıkarımlar elde edilebilmesini sağlayacaktır.

Güncel çalışmalar da dâhil olmak üzere kıtlığın merkez parti organizasyonu tarafından planlanarak uygulandığını savunan çalışmalara bakıldığında, içerik bakımından çoğunun SBKP yetkililerinin aşırıya kaçan şiddet uygulamalarını detaylı olarak aktardığı anlaşılmaktadır. Ancak genel anlamda bakıldığında hiçbirinde kıtlığın başından sonuna bir merkez parti projesi olduğuna dair herhangi bir belge veya veriye rastlayamamaktayız. KIMEP Üniversitesi'nden Gulnara Dadabayeva'nın verdiği bir demeçte; "*Kazak tarihçilerin çalışmalarından gördüğüm kadarıyla hem yerel hem de merkezi otoritenin olağanüstü acımasız davrandığına dair sayısız belge ortaya koyulmaktadır. Bu belgelerde Sovyetlerin planlarını uygulayabilmek için aşırı güç kullanımı ve ölüm cezaları vererek trajik olayların yaşanmasına neden olduğu görülmektedir. Ancak aynı zamanda yüksek parti otoritelerinin Kazak halkının %30-40'ını yok etmek üzerine kurdukları bir plana dair kanıt bulunamamaktadır*"⁶⁸ demektedir. Elde bu tür bir belgenin olmaması, kıtlığın dış etmenlere bağlı mı yoksa doğrudan kasıtlı mı ortaya çıktığı hususunun çok daha hassas irdelenmesi gerekliliğini ortaya çıkarmaktadır.

Eldeki bulgular ve kıtlığın nedenleri düşünüldüğünde ortada ciddi bir mahsul sorunu ve dolayısıyla bunun bir sonucu olarak kıtlığın ortaya çıktığı, yani ortada 'suni' bir kıtlık olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle düşünüldüğünde yönetici erkin, bu durumda SBKP yetkililerinin, kıtlığın nedenleri arasındaki payı ve bu durumdan kurtulmak için yetkileri çerçevesinde ne yaptıkları önem kazanmaktadır. Uzun yıllardır Kazakistan'daki kıtlığı araştıran Pianciola konuya dair şöyle demektedir; "*Bu katliam, emir-komuta zinciri ve çevresel güç üzerinde tam kontrole sahip bir totaliter devlet tarafından planlanmadı, aksine kaotik bir*

⁶⁷ Stanley Fischer, "Russia and the Soviet Union Then and Now", *The Transition in Eastern Europe*, Volume 1, 1994, s. 221-257.

⁶⁸ G. Dadabayeva, (C. McGrath, & N. Ibadildin, Interviewers), September, 2016.

sanayileşme planına tutunan bir hükümetin bölgelerdeki zayıf kontrolü dolayısıyla mümkün hale geldi. Kazakistan özelinde büyük ölçekli ölümler, politika yapımcıların başarmaya çalıştıkları bir hedef değil, bölge üzerinde politik ve ekonomik kontrol elde etme hedefine ulaşabildikleri sürece ödemeye hazır oldukları bir bedeldir.”⁶⁹ Pinciola’ya göre büyük kıtlık belli bir programla hesaplanmış bir ‘sonuç’ olmamakla birlikte, SBKP yetkililerine başarmaya çalıştıkları sonuçları verdiği sürece göz ardı ettikleri bir felaket olmuştur. Yani Pinciola’nın çıkarımına göre kıtlık, SSCB’nin cumhuriyetler üzerindeki tam kontrolü sayesinde değil, çevre Sovyet cumhuriyetlerindeki zayıf teşkilatlanma ve bu nedenle planların uygulanamamaya kaotik bir ortam ortaya çıkarmasından ve sonucunda da bu kaotik ortamın kendi menfaatleri adına kullanılmasına bağlanmaktadır.

Kıtlığın ‘milliyetçilik’le mücadelede ve bastırılmasında bir enstrüman olarak kullanıldığı ve bunun Stalin’in soykırım planı olduğu görüşünü savunan R. Conquest, köylülük ve milliyetçiliğin Stalin gözünde aynı olduğunu, Lenin’den beri süregelen ‘Çalışmayan ekmeğe de yiyemez’ ilkesiyle yok edilmeleri gerektiğini savunduğunu belirtmiştir.⁷⁰ Wheatcroft ve Davies ise Conquest’in görüşüne kısmen katılmakla birlikte Lenin’in ‘Çalışmayana Ekmeğe de Yok’ ilkesinin köylüyü yok etmek için değil, onları proleterleştirmek üzerine kurulu olduğunu savunmuş, buna rağmen Stalin’in köylüleri kulak atfederek yok etmesiyle ortaya çıkan mahsul sorununun kıtlığa yol açtığını vurgulamışlardır. Bu bakımdan Conquest’in görüşüne katılmak mümkün gözükmemektedir. Hatta Lenin dönemi üretim motivasyonunu arttırmak için üretici köylülerin artık ürüne sahip olmaları ve kâr elde edebilmeleri sağlanmıştır. Ancak Stalin’in kolektifleşme programında üretimi sağlayacak halk bu haktan mahrum bırakılarak ürünler ihraç yoluyla ülke dışına çıkarılmış ve üretim motivasyonu bu nedenle eksi yönde etkilenmiştir. Wheatcroft ve Davies’e göre bu durum kıtlık yaşanmasının en önemli nedenlerinden biridir. Marx’ın iş gücü ve niteliği: üretim üretkenlik üzerine söylediği şu sözler Wheatcroft ve Davies’i destekler niteliktedir: “Çalışmanın insana has bir özellik olduğunu varsayıyoruz. Örimcek, dokumacının yaptığı işe benzer şeyler yapar ve arı pek çok mimarı utandıracak ölçüde bal peteği gözlerini inşa eder. Ama en kötü mimarları, en iyi arılardan ayıran, mimarın, balmumuna inşa etmeden önce, gözleri zihninde tasarlamasıdır. Her iş gücü sürecinin sonunda, başta işçinin zaten öngördüğü sonuç ortaya çıkar, dolayısıyla bu sonuç, amaç olarak zaten belirlenmiştir. İnsan yalnızca doğadaki malzemelerin biçimini değiştirmekle kalmaz, aynı zamanda bu malzemelerle kendi amacını da gerçekleştirir.”⁷¹ Bu bakımdan kolektifleşmeyle birlikte kısa süreli de olsa merkezin hedefleri ile emeğin hedefleri arasında ciddi bir ayrışma yaşanmış ve kolektif çiftliklere katılan insanlar üretmek için gerekli motivasyondan uzaklaşmıştır.

Tarih boyunca yaşanan kıtlıkların yalnızca ekonomik nedenlerden kaynaklanmadığı görüşü Thomas Malthus tarafından 1798 yılında ortaya atılmıştır. Malthus, kıtlıkların ekonomik nedenlerden ziyade sosyal, doğasal ve politik olayların iç içe girdiği çok boyutlu bir hadise olduğunu belirtmiştir.⁷² Bununla birlikte Amartya Sen, ortaya attığı ‘Yetkinlik Teorisi’ ile kıtlık süreçlerini kamusal katılım eksikliğine bağlamıştır. Özgürlük temasını kalkınmanın hem amacı hem de aracı olarak gören Sen, Adam Smith’le hemfikir gözükmeyle birlikte kıtlık için yalnızca ürün azalmasını değil, kamu için ürüne ulaşılabilirliğin de büyük önem arz ettiğini vurgulamıştır.⁷³ Yalnızca bu iki teori düşünülüğünde dahi SSCB’nin ve Kazakistan da dahil birçok cumhuriyetin büyük ölçekli kıtlık yaşamaları açıklanabilir bir duruma dönüşmektedir. Hızlı sanayileşme kapsamında kolektifleşme, programa başlanıp başlanmaz sosyal, doğasal ve yanlış politikalara bağlı nedenlerle ilk etapta başarısızlığa uğramış ve kıtlık yaşanmıştır. Kazakistan’da olduğu gibi bazı toplumların SSCB tarafından kültürel olarak ‘geri’ ilan edilmeleri ve kolhoz sisteminde yeni bir sosyal yaşam oluşturulması, onların yaşamları için temel ürünlere erişimini de kısıtlayan bir ortam hazırlamıştır.

Kıtlığın nedenlerini ortaya çıkarmak bizlere ortada kasıt mı yoksa kaza mı olduğunu tek başına sunmamaktadır. Bunu yapabilmek, özellikle merkez yönetiminin kıtlığı nedensellik açısından nasıl gördüğünü, kıtlık yaşanırken nasıl tepki verdiğini ve bu tepkinin zamanlamasına bakmakla mümkün hale getirebilir. Merkezden atanan yetkililerin yanlışları nasıl karşılandığı ya da merkez direktifi ile mi yoksa bağımsız hareketler olarak mı yapıldığı da bu yönden önemlidir. Bu açıdan Stalin’in 18.06.1932 tarihinde Kaganoviç’e yolladığı mektup mühimdir. Mektupta başarısızlıkların nedenlerini açıklayan Stalin, gelecekte aynı durumla karşılaşılmasını için de bir dizi önlemleri sıralamaktadır:

“.....Özellikle Ukrayna ve Urallar’da çalışmalarımızın ana hatası tahıl tedarik planını ilçeler ve kolektif çiftlikleri organize bir anlayışla yönetememek, spontane şekilde eşitlikçi ilkeyle mekanikleştirememek, her bölgenin koşulu göz önünde bulundurulmadan, her kolektif çiftliğin erzahına bakılmaksızın gerçekleştirmemizdir. Sonuç olarak tutumumuz Urallar için iyi bir hasada neden olsa da, Ukrayna’da bariz bir tutarsızlık ortaya çıkardı. Üretken alanlar

⁶⁹ Pinciola, “The Collectivization Famine in Kazakhstan, 1931-1933”, s. 246.

⁷⁰ Robert Coquest, *The Harvest of Sorrow*, Oxford University Press, 1986.

⁷¹ K. Marx, *Capital I*, çev. Ben Fowkes, Penguin Books, 1976, s. 283-284.

⁷² T. Malthus, *An Essay on the Principle of Population*, St.Pauls Church, London, 1798.

⁷³ A. Sen, *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, 1981.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

*harabe ve açlığa dönüştü ve bölgenin verimli alanları zayıf bölgelere yardım fırsatından mahrum kaldı. Tarımda sistematik bir artış olmadan sanayide artış sağlanamayacağını unutuyoruz. Bu durum sekreterlerin diğer şeyler yanı sıra kendilerini köyden soyutladığını gösterdi. Bu hatalar sonucu, özellikle Ukrayna'da SSCB'nin Avrupa taraflarında seyahat eden on binlerce Ukraynalı var ve sızlanmalarıyla kolektif çiftliklerimizi yok ediyorlar. Geçen yılın hatalarından kaçınmak için neler yapmalıyım? Planlar bölgeye ve çiftliğe ulaştırılmalı ve her bölgenin her kolektif çiftliğin özellikleri dikkate alınmalıdır. Ne pahasına olursa olsun planı tamamlamak ve oluşabilecek muhasebe hatalarını kapatabilmek için plana ek %4-5 ödeme eklememiz gerekiyor...*⁷⁴

Stalin'in özeleştirisi niteliği taşıyan mektubunda da belirttiği gibi, kolektifleşme merkezde yapılan planlamaların kırsala ulaştırılamaması, zayıf teşkilatlanma ve yönetim zafiyetleri gibi nedenlerle başarısızlığa uğramıştır. Ancak yine her seferinde vurguladığı gibi tahıl planının 'her ne pahasına olursa olsun' gerçekleştirilmesini tekrar etmiştir. Buradaki 'paha' Kazakistan'da gördüğümüz gibi tarım bölgesi ilan edilen alanlarda milyonlarca insanın kötü mahsul ve gıda tedariki sorunu nedeniyle kıtlık yaşamasıdır. Bu mektup sonuca verilen tepki olarak karşımıza çıkmaktadır. Peki Stalin'in bahsettiği hatalar yapılırken Merkez Komite ve politbüro önlem almış mıdır? Örneğin 1930'lu yıllarda Kazakistan'da göçebe ve yarı-göçer toplulukların iktisadî kaynakları ellerinden alınırken, neden müdahale edilmemiştir? Belge bazında baktığımızda el koymalar sırasında tüm cumhuriyetlere birçok uyarı yollandığını görülmektedir. Özellikle Kazakistan'ın en önemli öz kaynağı olan hayvan sürülerinin toplanması sırasında yapılan ihlallerle ilgili 26.03.1930 tarihinde 'Hayvancılığın Zorunlu Kamulaştırılması Üzerine' alınan kararlar merkez-çevre arasındaki koordinasyon kopukluğunu gözler önüne sermektedir. Merkezin uyarısına göre zorunlu kamulaştırmada usulsüzlüklerin yapıldığı ve sürdürülebilirlik için yalnızca genç hayvanların ya da çiftliklerin genişletilmesi için zorunlu alımların yapılması gerektiği emredilmiştir. Ancak uygulamalara baktığımızda bu emirlerin hiçe sayıldığı görülmekte ve merkez-kırsal arasındaki eş güdümsüzlük ortaya çıkmaktadır.⁷⁵

Merkezin kararlarına bakıldığında, el koymaların yalnızca 'sürdürülebilirlik' için ve hayvan sahibi olmayanları sahiplendirme çerçevesinde teslim edilmek üzere toplanacağı ve diğer kamulaştırmaların parti programıyla ilgili olmadığını görülmektedir. Ancak el koymaların yalnızca 'kolektif çiftlik' düşmanlarına karşı uygulanması gibi ucu açık ifadeler, o bölgelerdeki yetkililerin oportünist faaliyetler içerisine girme ve önyargularla hareket etmesine yol açmıştır. Oportünistlerin kişisel çıkarları adına el koyulması gerekenden çok daha fazla hayvanı kamulaştırması ve küçük kapalı alanlara kapatması, coğrafi gerekliliklerden ve belli dönemlerde açık alanda tutulan hayvanların salgın hastalıklardan kırılarak telef olması gibi çok büyük hatalara neden olmuştur. Daha fazla 'kolektif çiftlik' düşmanını ortaya çıkarma ve mallarına el koyma çabası ve bu sayede üstlerinin gözüne girerek parti içerisinde iyi konum elde etme düşüncesi, yalnızca Kazak halkının tüm iktisadî kaynağının sömürülmesi ya da yok olmasına neden olmamış, aynı zamanda karşılıklı olması gereken ilişki içerisinde SSCB'yi de hem iç siyasette hem de uluslararası ilişkilerde zor duruma düşürmüştür. Aslında karşılıklı zarar görme, bir başka deyişle Stalin'in her defasında vurguladığı 'paha' onun özelinde değil, Bolşevik fikri altyapısında yatmaktadır. Unutulmamalıdır ki Bolşeviklerin kurmuş olduğu devlet Marks'ın komünizmi değil Lenin'in sosyalizmidir. Marks'ın komünizminde bireylerin ve bireysellikliğin devleti ortadan kaldırması beklenirken, Lenin'in sosyalizmindeki materyalist beklenti, proleter diktatörya ile merkezileşmedir. Hatta bu merkezileşme Stalin ile birlikte proleter diktatöryayı komünizme giden yolda bir aparat olarak kullanmaktan devlet otoritesini neredeyse Thomas Hobbes'ın 'Leviathan'ın da tasvir ettiği devlete doğru evirmişti. Lenin'in sosyalizmi ve Stalin'in materyalist algısı, Kızıl Ordu içerisindeki muhalifleri ortadan kaldırmak adı altında repressiya ile birlikte kendi muharip ve tecrübeli komutanlarını ortadan kaldırmış ve II. Dünya Savaşı başında birçok muharebenin kaybedilmesine neden olmuştur. Ancak sonuçta Stalin'e göre her ne kadar on binlerce asker kaybı ve geri çekilme olsa da, ödenen bu 'paha' ile birlikte muhalifler ezilmiş, savaş öncesinde iç cephe kuvvetlendirilmiştir. Bu bakımdan Stalin yönetiminde sahadan gelen iyi ya da kötü ne kadar haber varsa alınıp işlenmiştir, ancak sonuç odaklı materyalist yaklaşım kendi zarar görecektiği olsa dahi o 'paha'yı ödemeyi seçmiştir.

Tüm bu veriler göz önüne alındığında 'Büyük Kıtlık' felaketinin 'suni' olarak yaratıldığı ve Stalin'in planı çerçevesinde kasıtlı olarak uygulandığı görüşü pek olası gözükmemektedir. Yani Pianciola'nın da dediği gibi kıtlık, SBKP yetkililerinin ulaşmayı hedeflediği bir sonuç değildir. Ancak Stalin ve parti merkezi, kendi zafiyetleri kaynaklı neden oldukları ve kontrollerinden çıkan bu sonucu, hedefledikleri politik ve ekonomik çıkarlara ulaşabilmek için kullanmıştır. Bu bakımdan Kazakistan'daki SBKP yöneticilerinin Stalin'in 'Tek Ülkede Devrim' ve 'Sovyet İnsanı' yaratma ideolojisi temelinde 'baysızlaştırma/debaiizatsia' ve Goloşekin'in 'Küçük Ekim Devrimi' gibi siyasî repressiya politikaları, yaşanan kıtlığın birçok nedeninden yalnızca bir kısmını ifade etmekte ve kıtlık yaşanmadan önce ya da kıtlık sırasında uygulandığı anlaşılmaktadır. Hızlı Sanayileşmenin temel endüstriyel araç-gereçlerden yoksun olarak uygulanması, SBKP yetkililerinin

⁷⁴ RGASPI, f.558, op.11, d.740, doc.11.

⁷⁵ RGASPI, f.558, op.1, d.3016.

görevlendirildikleri bölgelere hâkim olmaması ve planları uygulamadaki keyfi tutumları, iklim koşullarının göz ardı edilmesi, merkezî yönetimin gıda kıtlığı sorununa geç müdahalesi ve diğer tüm nedenlerin birleşmesi SSCB içerisinde kötü mahsul alınmasına, üretilebilen mahsulün de döviz ihtiyacı nedeniyle ülke dışına çıkarılması gıda tedarikine bağlı kıtlığın yaşanmasına neden olmuştur. İlginçtir ki, kıtlık en yoğun biçimde Kazakistan'ın kuzey bölgelerinde, yani kolektifleşmenin kümelendiği bölgeleri en sert biçimde vurmuştur. Rasyonel olarak düşünüldüğünde kıtlık eğer kasıtlı bir silah olarak kullanılacak olsaydı, bundan en çok etkilenenlerin kolektifleştirilemeyen ya da buna karşı çıkan bölgelerde vuku bulması gerekirdi. Ancak durum tersini göstermekte ve kıtlıktan etkilenen bölgelerin Kazakistan'da SSCB sistemine entegre edilen bölgelerde yoğunlaştığı görülmüştür. Stalin tarafından kolektifleşmenin en büyük engeli olan 'kulak'lar zaten bu süreçte en ağır şekilde siyasî baskılar, ölüm cezaları, sürülmeler kullanılarak ve doğrudan açıktan savaş açılarak tasfiye edilmeye çalışılmıştır. Yani Kazakistan'ı ele aldığımızda kıtlık milliyetçi gruplar olarak görülen göçebelerin tasfiye edilmesi için kasıtlı kullanılan bir enstrüman olmaktan çok, SSCB'nin bu gruplar üzerine açtığı savaş sonucu zayıflayan sosyal, ekonomik ve kültürel hayat kıtlığı yaratan nedenlerden olmuştur. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın tarım ayağı batı bölgelerinde çökmüş ve plan uygulanabilir durumda olmayan Kazakistan ve Sibirya üzerine yıkılarak öz kaynaklarının SSCB tarafından sömürülüp ülke dışına çıkarılmasıyla kıtlığın tüm SSCB'ye yayılmasına neden olmuştur.

SONUÇ

'Büyük Kıtlık' felaketi 1930-33 yılları arasında başta Kazakistan olmak üzere, Ukrayna, K.Kafkasya ve Ural bölgelerini yoğun biçimde etkisi altına alan, milyonlarca insan kaybına yol açan, binlercesini yurtlarını terk etmek zorunda bırakan ve sayısız acıya neden olan bir hadisedir. Bazı araştırmacılar bu kıtlığın aslında suni olduğunu ve SSCB'nin merkez parti organizasyonu tarafından planlanarak Sovyet cumhuriyetlerini zayıflatmak amacıyla kurgulandığını savunmaktadır. Ancak güncel araştırmalar ve bulgular göstermektedir ki, 'Büyük Kıtlık' süreci neredeyse tüm kıtlık felaketleri gibi tek başına siyasî bakış açısıyla ele alınamayacak kadar katmanlı ve farklı iç-dış etkenlere bağlıdır.

Kazakistan da dahil olmak üzere kıtlığı yaşayan bölgelerde 'suni' bir kıtlık oluşması için ortada herhangi bir mahsul sorunu ya da buna bağlı bir gıda tedariki eksikliğinin olmaması gerekmektedir. Ancak veriler incelendiğinde 1929 yılından başlayarak SSCB'nin özellikle tarım bölgesi ilan ettiği cumhuriyetlerde kötü mahsul ve dolayısıyla kötü mahsule dayalı gıda tedarik sorunları yaşandığı anlaşılmaktadır. Yukarıda da detaylı olarak bahsettiğimiz üzere iç ve dış etkenlere bağlı olarak ortaya çıkan kötü mahsul sorunu, kısa zamanda SSCB'nin yanlış planlamalarının da etkisiyle gıda tedarik sorununa, gıda tedarik sorunu da kıtlığa yol açmıştır.

Yaratılan 'suni' kıtlık neticesinde milliyetçi unsurların ve göçebelerin yok edilmek istendiği görüşü bu alanda sıkça dile getirilmiştir. Ancak bakıldığında SSCB yönetimi tarafından tüm farklı kültürel yaşam biçimlerine ülke ve kültür gözetmeksizin sınıfsal olarak saldırılarda bulunmuş, Kazakistan özelinde 'Küçük Ekim Devrimi', 'Baysızlaştırma', 'Kulaksızlaştırma' gibi repressiya uygulamaları ile sovyetleştirme faaliyetleri yürütülmüştür. Bu faaliyetler neticesinde iktisadî yaşam kaynaklarını kaybeden Kazak halkı 1931 yılı sonu ve 1932 yılı başında kolektif çiftliklere rağbet göstermiş ve Kazakistan'daki kolektifleşme oranı %73'le SSCB'nin en yükseğine ulaşmıştır. Ancak milliyetçi olarak görülen ve tasfiyesi planlanan bu grupların %73 gibi çok yüksek bir oranla SSCB sistemine entegre olmaları 'kıtlık' yaşamamalarına neden olmamıştır. Aksine kıtlık en sert biçimde Kazakistan'ın kolektifleşmede en yoğun olduğu bölgelerde gerçekleşmiştir. Bu bakımdan SSCB tarafından milliyetçi unsurlar olarak tanımlanan ve 'geri' olduğu düşünülen göçebe gruplar 'suni' kıtlıkla değil, siyasî baskılarla tasfiye edilmiştir. Bununla beraber bu tasfiyeler hem Kazakistan'da hem de SSCB içerisinde büyük bir kıtlık yaşanmasının, iş gücü ve öz kaynakları azaltması gibi etkileriyle nedenlerinden biri olmuş ve Sovyet sisteminin içerisine girdiklerinde ise de kıtlıkla mücadele için geliştirdikleri becerileri kullanamamalarına sebebiyet vererek kıtlığın etki alanının genişletmiştir. Ayrıca suni kıtlık yaratılarak milliyetçi ve göçebe grupların tasfiye edildiği fikri, neden yalnızca kıtlığa bağlı ölümlerin bu denli büyük çapta Kazakistan'da gerçekleşip, içerisinde göçebe grupları barındıran Türkmenistan, Kırgızistan ve Moğolistan gibi diğer Sovyet cumhuriyetleri neden çok daha az etkilediği sorusunu havada bırakmaktadır. Kıtlığın Kazakistan'ı diğer göçebe toplumları barındıran cumhuriyetlerden daha fazla vurmasının nedeni, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı kapsamında ilan edilen Ukrayna, K. Kafkasya, Urallar ve Sibirya ile birlikte beş büyük tarım bölgesinden biri olmasından kaynaklanmaktadır.⁷⁶

Stalin'in tarımda endüstrileşme ve tahıl ihracı ile birlikte sanayileşme planının asıl merkezi olan Ukrayna ve Urallar'da kötü mahsul sonucu tahıl alım hedeflerine ulaşamaması, SSCB'nin bu planının ağırlık merkezini doğuya, Kazakistan ve Sibirya'ya kaydırmasına neden olmuştur. 1929 sonlarında özellikle Ukrayna'da baş

⁷⁶ Bu beş bölge tarım bölgesi ilan edilirken, Özbekistan, Türkmenistan ve Tacikistan gibi toprak verimliliği, sulak alan ve hasat verimliliği çok daha yüksek bölgeler sanayi ürünleri üretimi için pamuk ekimi alanları ilan edilmiştir. Tüm planın tahıl üzerine kurulduğu bir planda tahıl üretiminin daha riskli bölgelere kaydırılması, oluşabilecek hasat sorunlarıyla SSCB'nin başa çıkabilme imkanlarını da iyiden iyiye kısıtlamıştır.

KAZAKİSTAN'DA 1930-32 BÜYÜK KİTLİĞİ'NİN NEDENLERİ: KASIT MI, KAZA MI?

gösteren kötü mahsul ve kıtlık, Kazakistan'da da hasat alınamaması ile birlikte zincirleme etki yaratmış, bu etki üretilebilen tahılların da ülke dışına ihraç edilmesi ile 1930'dan başlayarak iki yıl süren devasa bir kıtlık yaşanmasına neden olmuştur. Kıtlığın nedenlerini ele alırken ortaya koyduğumuz üzere SBKP planlamasının yetersizliği, iklim koşulları, gıda tedarikinin sürdürülebilirliğinin göz ardı edilmesi ve her ne pahasına olursa olsun kalkınma planı hedeflerine hırslı bir şekilde ulaşılmak istenmesi, elbette kıtlık sürecinin en önemli unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. SSCB her ne kadar 7 Eylül 1932'de üretim yapılabilen bölgelerden ekme yolları ile kıtlık yaşanan bölgelerde dağıtılması⁷⁷ gibi kısa vadeli önlemler başta olmak üzere; hane başına hayvan bulundurma sınırını yukarıya çekilmesi, genel arza dayalı dolaşımda olan ekme sayılarında artışa gidilmesi ve Çin'den Kazakistan için hayvan sürüleri ithal edilmesi gibi orta vadeli birçok önlem olsa da, bu önlemlerin sonuç vermesi 1933 sonrası mahsulün normalleşmesi ile gerçekleşmiş ve tüm SSCB genelinde kıtlıktan ancak bu şekilde çıkılabilmektedir. Bu bakımdan 'suni' olmadığı görülen kıtlığın SSCB'nin varmayı hedeflediği bir sonuç olmasa da, kendi politik ve ekonomik hedeflerine ulaşabilmek için görmezden geldiği bir 'paha' olduğu düşüncesi ağır basmaktadır. 'Büyük Kıtlık', kulaklara ve 'geri toplumlara' açılan savaş ve Stalinizmin oturtulması için kasıtlı olarak oluşturulan bir 'suni' çalgı aleti değil, SSCB'nin tüm direniş hareketlerini kırması ve bu savaşın kazanan tarafı olmasından dolayı ortaya çıkan bir sonuç olması daha olası gözükmektedir.

KAYNAKÇA

1-Arşiv Belgeleri

RGASPI (Sosyo-Politik Tarih Rus Devlet Arşivi)

F.558, op.1, d.2877;

F.558, op.1, d.2901;

No:57, b.5388, d. 54;

F.558, op.1, d.3768;

F.558, op.11, d.769, doc.14;

F.558, op.11, d.800, doc.25;

F.558, op.11, d.155, doc.15;

F.558, op.11, d.35, doc.48;

F.558, op.11, d.119, doc.12;

F.558, op.11, d.765, doc.7;

F.558, op.11, d.153, doc.3;

F.558, op.11, d.740, doc.11;

F.558, op.1, d.3016;

F.17, op.162, d.13, I.16-17.

M. Kazakistan Devlet Arşivi

F.30, op.7, d.80, I.137.

2-Telif Eserler

CAMERON, S., *The Hungry Steppe: Famine, Violence, and The Making of Soviet Kazakhstan*, Cornell University Press, 2018.

COQUEST, R., *The Harvest of Sorrow*, Oxford University Press, 1986.

DAVİES, R.W., *The Industrialisation of Soviet Russia 3: The Soviet Economy In Turmoil, 1929-1930*, Macmillan Press, 1989.

DAVİES, R.W., Wheatcroft, S.G., *The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931-1933*, Palgrave&Macmillan, New York 2009.

⁷⁷ RGASPI, f.17, op.162, d.13, I. 16-17.

GRAZİOSİ, A., “Stalinism, Collectivization and the Great Famine”, *Ukranian Studies*, 2009 (Holodomor Series).

HUNT, E. K., *İktisadi Düşünce Tarihi*, çev. Müfit Günay, Dost Kitabevi Yayınları, Ankara 2005.

İBRAHİM D., TÜRK V., *Kazakistan'da Kızıl Kıtık (1929-1933)*, Bilge Kültür&Sanat, İstanbul 2016.

KINDLER, K., *Stalin's Nomads: Power&Famine in Kazakhstan*, University of Pittsburg Press, 2018.

LENİN, V. I., *Halkın Devlet Yönetimine Katılımı Üzerine*, çev.Metin Çulhaoğlu, Yordam Kitabevi, İstanbul 2016.

MALTHUS, T., *An Essay on the Principle of Population*, St.Pauls Church, London, 1798.

PIANCIOLA, N., “The Great Soviet Peasant War: Bolsheviks and Peasants, 1917-1933”, *Harvard Ukrainian Studies*, 1997.

ROBBİNS Jr., R.G., *Famine in Russia 1891-1892*, Columbia University, New York 1975.

SEN, A., *Poverty and Famines: An Essay on Entitlement and Deprivation*, Oxford University Press, 1981.

SHVETSOV, S.P., *Kazakskoye Hazyaisvo i ego Estestvenno-İstoriçeskih i Bitovkih Uoloviyah*, Leningrad 1926.

The Foreign Office and the Famine: British Documents on Ukraine and the Great Famine of 1932-1933, Ed: Marco Carynnyk&others, The Limestone Press, New York 1988.

XX s'ezd Kommunistiçeskoj Partii Sovetskogo Soyuzu Stenografiçeskiy Otçyot, T.I.M., 1956.

BARSENKOV, A.S., VDOVİN, A.I., *İstoriya Rossii 1917-2009*, Aspekt Press, 2010.

Golod v SSSR 1929-1934:Dokumenti, Tom 2: 1932-1934, Ed. V. V. Kondraşin, MFD, 2011.

Makaleler

BERTELSEN, O., “Starvation and Violence amid the Soviet Politics of Silence 1928–1929”, *Genocide Studies International* 11, 1 (Bahar), 2018, s. 38-67.

CAMERON, S., “The Kazakh Famine of 1930-1933: *Current Research and New Directions*”, *East/West Journal of Ukrainian Studies*, Volume III, No. 2, 2016, s. 117-132.

DALRYMPLE, D. G., "The Soviet Famine of 1932-34" *Soviet Studies*, 15, no. 3, 1964, s. 250-284.

DAVİES, R.W., Wheatcroft S.G., “Stalin and the Soviet Famine of 1932-1933: A Reply to Ellman”, *Europe-Asia Studies*, Vol.58, No.4, 2006, s. 625-633.

FİSCHER, S., “Russia and the Soviet Union Then and Now”, *The Transition in Eastern Europe*, Volume 1, 1994, s. 221-257.

KUROMİYA, H., “The Soviet Famine of 1932-1933 Reconsidered”, *Europe-Asia Studies*, 60:4, s. 663-675.

MAKSUDOV, S., “Migratsii v SSSR v 1926-1939 Godax”, *Cahier du Monde Russe*, 1999, s.763-796.

NEFEDOV, S., ELLMAN M., “The Soviet Famine of 1931–1934: Genocide, a Result of Poor Harvests, or the Outcome of a Conflict Between the State and the Peasants?”, *Europe-Asia Studies*, 71:6, s. 1048-1065.

PIANCIOLA, N., “Stalinist spatial hierarchies: placing the Kazakhs and Kyrgyz in Soviet economic regionalization”, *Central Asian Survey*, 36:1, 2017, s. 73-92.

PIANCIOLA, N., “The Collectivization Famine in Kazakhstan, 191-1933”, *Harvard Ukrainian Studies*, Vol. 25, No. 3/4 (Fall 2001), s. 237-251.

PIANCIOLA, N., “The collectivization of agriculture and the Kazak herdsmen 1928-1934”, *Cahiers du Monde Russe*, 45/1-2, Janvier-juin 2004, s. 137-192.

